

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра української мови та лінгводидактики

На правах рукопису

**ПАШКЕВИЧ КАТЕРИНА ЄВГЕНІВНА
ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ КНИГИ
О. КОТИСА «ЛУЦЬК. ТИСЯЧА РОКІВ ЖИТТЯ ТА ІСТОРІЇ»**

Спеціальність: 035.01 Філологія

Освітньо-професійна програма *Українська мова та література. Світова література*

Робота на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник:

ПРИЙМАЧОК ОКСАНА ІВАНІВНА,
кандидат філологічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри української мови та лінгводидактики

від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри

_____ Костусяк Н. М.

ЛУЦЬК – 2025

АНОТАЦІЯ

Пашкевич Катерина Євгеніївна. Жанрово-стилістичні особливості науково-популярної книги О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії» – Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра. Спеціальність: 035.01 Філологія (Українська мова та література). Освітньо-професійна програма *Українська мова та література. Світова література*. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2025. 61 с.

Кваліфікаційну роботу присвячено комплексному дослідженню жанрових особливостей та пов'язаних із ними лінгвостилістичних засобів текстової організації науково-популярної книги О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії».

У роботі визначено лексико-стилістичні домінанти наукового стилю (терміни й абстрактні поняття) і продемонстровано шляхи детермінологізації, характерної для популярної літератури. Досліджено прийоми і засоби експресивності на різних мовних рівнях (лексико-фразеологічні, синтаксичні, тропеїчні) як ознаки популяризації наукового тексту. Найпотужнішим прийомом виявилось контрастне поєднання в одному контексті ознак наукового, розмовного й публіцистичного стилів.

Окрім того, виокремлено мовленнєві маркери інших жанрів в науково-популярному тексті, а саме мемуарів, щоденника та путівника. Доведено, що такий жанровий симбіоз (історіографія, популярна література, мемуари, путівник, щоденник) є одним із потужних інструментів наративної стратегії автора. Використання елементів наративу має на меті створення тісного контакту з читачем через залучення його уваги, встановлення з ним емоційного зв'язку, бажання пояснити складні речі в доступний спосіб, а відтак вплинути на переконання чи навіть змінити ставлення читача до порушеної теми.

Ключові слова: науково-популярний текст, історіографія, лінгвостилістика, термін, експресивність, жанр, наратив.

SUMMARY

Pashkevych Kateryna Yevheniivna. Genre and stylistic features of O. Kotys' popular science book «Lutsk. A Thousand Years of Life and History»
 – Master's thesis for the degree of Master of Education. Specialty: 035.01 Philology (Ukrainian language and literature). Educational and professional program *Ukrainian language and literature. World literature.* – Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2025. 61 p.

The qualification work is devoted to a comprehensive study of genre features and related linguistic and stylistic means of text organization of the popular science book by O. Kotys «Lutsk. A Thousand Years of Life and History».

The work identifies lexical and stylistic dominants of the scientific style (terms and abstract concepts) and demonstrates the ways of determinology characteristic of popular literature. The techniques and means of expressiveness at different language levels (lexical and phraseological, syntactic, trope) are studied as signs of popularization of a scientific text. The most powerful technique turned out to be a contrasting combination in one context of signs of scientific, colloquial and journalistic styles.

In addition, speech markers of other genres in the popular science text are identified, namely memoirs, a diary and a guidebook. It has been proven that such a genre symbiosis (historiography, popular literature, memoirs, guidebook, diary) is one of the powerful tools of the author's narrative strategy. The use of narrative elements aims to create close contact with the reader by attracting his attention, establishing an emotional connection with him, the desire to explain complex things in an accessible way, and thus influence the beliefs or even change the reader's attitude to the topic raised.

Keywords: popular science text, historiography, linguistic stylistics, term, expressiveness, genre, narrative.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ.....	8
1.1. Стан і проблеми вивчення науково-популярного підстилю	8
1.2. Популярна історіографія як об'єкт вивчення.....	13
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. «ЛУЦЬК. ТИСЯЧА РОКІВ ЖИТТЯ ТА ІСТОРІЇ»	
О. КОТИСА ЯК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ТЕКСТ	21
2.1. Домінанти наукового стилю	21
2.1.1. Термін <i>історія</i> і шляхи його детермінологізації	21
2.1.2. Поняття й терміни різних історичних епох.....	26
2.2. Експресивність як визначальна ознака науково-популярного жанру ...	30
2.2.1. Лексико-фразеологічні експресиви.....	30
2.2.2. Елементи експресивного синтаксису.....	34
2.2.3. Тропи і фігури як засоби текстової експресивності.....	37
Висновки до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3. ЖАНРОВИЙ СИМБІОЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ КНИГИ О. КОТИСА	42
3.1. Елементи мемуарного жанру в науково-популярному тексті.....	42
3.2. Жанрові ознаки путівника в популярній історіографії	47
Висновки до розділу 3	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність теми. Активізація науково-популярних видань і розвиток науково-популярного стилю в сучасному інформаційному світі однозначно свідчить про затребуваність такого контенту. Форми і методи популяризації науки в останнє десятиліття вражають своєю різноманітністю і різноплановістю, вони доступні як у традиційному (друкованому), так і в цифровому форматі. Тематика науково-популярної літератури настільки широка, що кожен охочий обов'язково знайде те, що шукає, – від елементарних порад на щодень до спроб досягнення й пояснення загальної філософії буття. У процесі пошуку та відбору такого контенту споживач інформації орієнтується не лише на тему, заголовок чи автора; насамперед приваблює простота і доступність інтерпретацій складних наукових речей, а також стиль і оригінальність оформлення тексту, бо від цього залежить його конкурентоздатність. Науково-популярна література в сучасних реаліях уже не може бути чисто дидактичною, знеособленою, невиразною, бо тоді вона просто не відповідатиме запитам вимогливого читача і не користуватиметься попитом на ринку такої продукції. Тому дослідження комплексу прийомів і методів, які сприяють увиразненню тексту наукової тематики, роблять його цікавим і читабельним, є актуальною темою сучасного мовознавства.

Історія як наука належить до числа тих, які не тільки формують світогляд людини, вияскравлюють її національну й культурну приналежність, а й впливають на суспільну думку, творять державну політику і вибудовують її стратегію. Та попри появу абсолютно різноманітного продукту з популяризації історії в сучасній Україні та за її межами, його дослідження здебільшого стосуються змісту, концепції чи форми, тоді як мовностилістичні аспекти лишаються поза увагою фахівців.

Наукова новизна випускної кваліфікаційної роботи полягає в комплексному аналізі жанрових особливостей та пов'язаних з ними лінгвостилістичних засобів науково-популярної історіографії. У дослідженні продемонстровано, що жанровий симбіоз є особливою формою побутування

нарративу; подальшого розвитку дістала теорія щодо текстотвірних засобів експресивності.

Мета дослідження – визначити лінгвостилістичні особливості та жанрову специфіку науково-популярного тексту історичної тематики.

Для досягнення мети необхідно виконати низку **завдань**:

1. Окреслити основні напрямки сучасних досліджень науково-популярного тексту (стилю, дискурсу).
2. Описати форми популяризації історії та роль популярної історіографії.
3. Визначити домінантні ознаки наукового стилю в популярній історіографії.
4. Дослідити прийоми і засоби експресивності науково-популярного тексту.
5. Виокремити мовленнєві ознаки різних жанрів в одному тексті і продемонструвати зв'язок жанрового симбіозу з наративною стратегією автора.

Об'єктом дослідження є сучасний український науково-популярний текст історичної тематики.

Предметом дослідження є жанрові й лінгвостилістичні характеристики та їхня взаємодія в науково-популярному тексті.

Матеріал дослідження. Випускню кваліфікаційну роботу виконано на матеріалі книги Олександра Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії» (Київ: Віхола, 2024. 224 с.) [21].

Методи дослідження. У ході дослідження було застосовано *описовий* метод (для інвентаризації експресем) з використанням *приймів* класифікації та систематизації, а також загальнонаукові методи *аналізу* (контекстуального, стилістичного, прагматичного), *індукції* та *дедукції*.

Практичне значення. Одержані в ході дослідження результати можуть бути використані в курсах функційної та практичної стилістики,

текстознавства, лінгвістичної генології (жанрології), а також у практиці популяризації наукових знань.

Апробація. Проміжні результати кваліфікаційної роботи було апробовано у вигляді виступів на конференціях та публікаціях.

Виступи на наукових конференціях: 1) II Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної гуманітаристики» (14 травня 2025 року, м. Кам'янець-Подільський); 2) Фестиваль науки ВНУ імені Лесі Українки (19–20 травня 2025 року, м. Луцьк).

Публікації: 1) **Пашкевич К.** Наративні стратегії в популярній історіографії: мовні засоби залучення читача. *Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно-культурологічний аспект*: зб. матеріалів конф. Кам'янець-Подільський, 2025. С. 54–57; 2) **Пашкевич К., Приймачок О.** Детермінологізація як засіб експресивності сучасної науково-популярної історіографії (на матеріалі книги О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії»). *Scripta Manent*: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики: зб. наук. пр. Вип. 12 / уклад. Л. Б. Лавринович. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2025. С. 30–33.

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 61 сторінку, основний текст викладено на 52 сторінках, список використаних джерел налічує 53 назви.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ТЕКСТУ

1.1. Стан і проблеми вивчення науково-популярного підстилю

Популяризація знань про навколишній світ і нас самих як частини цього світу, розповіді про нові і давні наукові й технічні відкриття, пояснення їхнього значення для людства чи елементарного застосування в повсякденні має нині різні форми: від спеціальних оглядів у традиційній чи інтернет-періодиці, статей чи інтерв'ю з дослідниками, блогів чи сайтів до окремих друкованих видань (книг) популяризаторів науки. Конкуренція між такими науково-популярними продуктами зараз досить велика, і успіх тут залежить не тільки від вибору тематики, а й від особливим чином застосованих елементів нарації, риторичних і стилістичних засобів увиразнення такого непростого наукового контенту, призначеного для якнайбільшого числа реципієнтів. Тому проблема фахового лінгвістичного аналізу цих ресурсів набуває особливої актуальності, адже дає відповіді на питання, як метамова представлення наукової інформації широкому загалу впливає на її адекватне сприйняття, читабельність і навіть забезпечує комерційний успіх. Дослідження особливостей сучасного науково-популярного підстилю (і його жанрів) наукової мови свідчать, що без застосування найрізноманітніших факторів виразності популяризація знань у сучасному світі неможлива.

Відомо, що науковий стиль та його особливі засоби (терміни, терміносполуки, абстрактна лексика, академічний синтаксис тощо) почали формуватися ще в давні часи, коли книжна українська мова взяла за основу грецьку і латину, які тоді викладалися у всіх вищих навчальних закладах України. За їхніми зразками перекладалися наукові твори, оскільки латинська мова була широко використовуваною мовою науки в Європі. Частково науковий стиль утворювався за допомогою українських мовних засобів через спеціалізацію та термінологізацію їхніх значень. Свідченням цього є наукові книги-монографії, трактати, лексикони, прогностики, послання та бесіди, які готували та видавали українські вчені в Острозькій академії, Львівському

братстві, Києво-Могилянській академії та інших навчальних закладах, братствах і монастирях України. Відсутність в Україні власних наукових установ та вищих навчальних закладів під час російського панування, а також постійні обмеження царського уряду щодо викладання та друку книг українською мовою негативно вплинули на розвиток наукового стилю. Формування наукового стилю нової української мови розпочалося з середини XIX століття, спочатку у вигляді науково-популярного стилю.

Науково-популярні видання, хоча й схожі на наукові, призначені для широкого загалу читачів, які не є фахівцями в конкретних галузях знань. Головна вимога до їхнього створення — це доступний та популярний стиль подання інформації. Загалом предметом науково-популярного видання може бути все, що пов'язано з наукою: результати досліджень, наукові галузі, об'єкти та проблеми дослідження, методи та умови проведення досліджень, використані інструменти та матеріали, а також факти, відкриття, теорії, наукові гіпотези та інше.

Тематика цих видань може бути дуже різноманітною і повинна відповідати потребам та завданням суспільства, а також інтересам та запитам читачів. Цільове призначення науково-популярних видань полягає в популяризації та пропаганді основних досягнень науки, техніки, культури та прикладної діяльності. Такий контент пояснює складні наукові концепції легким і зрозумілим способом, створює цікавий науковий наратив, а також стимулює інтелектуальний розвиток та підвищує наукову грамотність аудиторії [2, 5, 6, 48].

Сучасні дослідники зазначають, що з-поміж визначальних рис науково-популярного стилю (підстилю, дискурсу, тексту) слід виокремити динамізм, конкретність, експресивність та суб'єктивно-об'єктивний характер викладу. Ці характеристики й визначають наративні стратегії автора, відбір лексико-фразеологічних, морфолого-синтаксичних і навіть образних засобів метамови, яка мусить зацікавити, «зачепити» реципієнта.

Порівнюючи основні функційні стилі за параметром співвідношення загального та індивідуального, можна встановити їх послідовність від розмовного, художнього та публіцистичного до наукового та ділового. У розмовному стилі індивідуальність проявляється повною мірою й експліцитно, у діловому стилі вона практично дорівнює нулю. Наукові тексти, хоч подеколи й зберігають авторське «Я», в цілому спрямовані на стандартизацію. Тут мовну індивідуальність розглядають як необов'язкову та навіть зайву [11, 29, 36].

Найпослідовніше нову парадигму дослідження наукового тексту (і стилю) запропоновано в низці праць П. Селігея [42, 43], головною ідеєю яких є руйнування колишніх стандартів у напрямку гуманізації наукової метамови, індивідуалізації автора дослідження, бажаності емоційно-експресивного компонента, проєкції на уявного читача тощо. Зовнішні обставини примушують змінити точку зору на науковий дискурс як на виключно збір інформації і ввести його до кола предметів естетичної оцінки, то закономірно, що дедалі частіше об'єктами зацікавлення мовознавців стають образність та діалогічність наукового тексту, використання в ньому тропів, різноманітні прояви особи автора і авторського стилю, виражальні мовностилістичні й текстотвірні засоби.

Про «нову риторику» науки загалом і мову академічних видань зокрема є вже чимало напрацювань (Г. М. Дядюра [14], Н. В. Зелінська [16], Н. Ф. Непийвода [31, 32], П. О. Селігей [42] та ін.), у яких акцентовано на певній потребі в індивідуалізації авторського стилю, бажаності мінімального експресивного компонента, діалогічній організації тексту, використанні риторичних прийомів впливу на уявного реципієнта, тобто на осмисленій цілеспрямованій гуманізації викладу.

Сучасні лінгвостилістичні дослідження науково-популярного дискурсу різноспрямовані: це й вивчення окремих мовних рівнів тексту (Н. Г. Іщенко [17], Н. І. Кочукова, Т. В. Ягубова [22, 23]), риторичних та стилістичних особливостей ідіостилу відомих популяризаторів науки (М. І. Венгринюк [8,

9], О. М. Мельник [30], О. І. Приймачок [37, 38, 39]), проявів авторської індивідуальності (М. П. Баган [1], Н. А. Ковальська [20]), аналіз конкретних засобів образності науково-популярних текстів (Т. П. Коропатніцька [24], Л. М. Марчук [28], К. Ю. Шевчик [51]) тощо. Окрім того, маємо роботи, основною метою яких є проаналізувати науково-популярний текст у площині прагмалінгвістики (О. І. Приймачок [40], І. В. Холявко [48]), лінгвокультурології (О. Р. Четверікова [50]), з'ясувати соціокультурні чинники ефективності науково-популярної книги (М. М. Люзняк [25, 26]), що свідчить про неабиякий інтерес науковців до феномену популяризації науки в суспільстві. Роботи дослідників-мовознавців переконливо свідчать, що домінантними ознаками науково-популярного тексту є комбінування різностильових ознак, редукція наукової інформації, широке використання розмовних рис з оперттям на життєвий досвід та емоційний інтелект читача, залучення елементів художньої образності.

Такі риси науково-популярної комунікації все частіше кваліфікують як експресивність, попри те, що сам феномен експресивності ще не має чіткого статусу й усталеного місця в системі інших лінгвістичних понять і категорій, а її стосунок до емоційності, оцінності, образності досі не уточнено. Цю категорію було обрано окремим предметом дослідження багатьма мовознавцями, які з потреб докладного лінгвістичного аналізу визначилися і з поняттями: експресивність – це спроможність мовного знака «підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення» [14, с. 156], а експресив – «це і конкретний знак (тобто одиниця будь-якого рівня, не тільки вербального), що виконує експресивну функцію, і спеціальний прийом, що призводить до реалізації такої функції» [37, с. 40]. Описано способи експресивізації мовлення та рівні експресивності тексту (М. П. Баган [1], Н. І. Бойко [3, 4], Т. Л. Коваль [19], Н. А. Ковальська [20], О. І. Приймачок [37, 38], В. А. Чабаненко [49] та ін.) і підкреслено визначальну роль контексту для формування категорії експресивності.

Окрім наукових дискусій щодо засобів експресивності (набору експресивно маркованих одиниць), активно обговорюється проблема доцільності їх використання в гетерогенних текстах. Зрозуміло, що експресивність художнього мовлення чи публіцистики зовсім іншого порядку і гатунку, ніж наукова. Якщо питання доречності й доцільності особливих виражальних моментів, скажімо, у фаховій статті, монографії чи дисертації лишається відкритим, то жодних сумнівів щодо експресивності науково-популярного тексту вже давно немає. Що виразніше, що цікавіше буде представлено науковий факт, то більшу аудиторію можна залучити до розмови, а значить створити той самий дискурс наукового пізнання і задовольнити потреби допитливих реципієнтів у їхніх пошуках потрібної інформації.

Дослідники англomовного наукового дискурсу помітили в ньому застосування різноманітних наративів з метою увиразнення мови науки. Ознаками наративності можна вважати такі характеристики: «описовий інструментарій; впевненість автора; якісна інформація перебільшує кількісні факти; інтенціональність; факти набувають подієвого статусу; зрозумілість; доступність; креативність; логіка; інтрига; естетичність» [52, с. 262–263]. Наявність хоча б деяких із них уже є ознакою наратива в науковому тексті. З. Б. Шелковнікова, до прикладу, виділила кілька типів наративів у досліджених нею наукових текстах: структурно-композиційні та аргументативні; згорнуті та розгорнуті [52]. Однак як би вони не називалися і не кваліфікувалися, усі вони служать досягненню кінцевої мети – «поліпшенню ефективності наукової комунікації» [52, с. 268]. Якщо художній наратив – це культурний чи літературний артефакт, який не збігається з реальністю, то науковий наратив мусить якомога точніше віддзеркалювати реальність, пояснювати чи інтерпретувати її. Отже, сюжетність (подієвість) у науковому дискурсі – це особлива стратегія розповіді про дослідження, гіпотези, факти тощо, яка здатна зробити мову науки живою і цікавою, а відтак збільшити довіру читача до автора наукового твору.

На думку М. І. Венгринюк, наратив у мові науки – «це багатовимірною форма академічного викладу, що інтегрує елементи розповіді у структуру наукового дискурсу з метою перетворення складної інформації на доступну, емоційно залучену й інтелектуально привабливу оповідь» [9, с. 35]. Саме така організація комунікації і сприяє популяризації науки, тому науково-популярний дискурс зацікавлений у такому наративі, адже він «виконує функцію формування когнітивного зв'язку та активізації гуманітарного потенціалу наукової комунікації» [Там само]. У цитованій статті, присвяченій аналізу науково-популярної праці Р. Сапольскі, авторка виділяє кілька різновидів наративів: історико-культурний, експериментальний, метафоричний, персональний, автобіографічний, сценарний – та описує ключові прийоми і функції застосування таких способів організації оповіді в науково-популярному тексті.

1.2 Популярна історіографія як об'єкт вивчення

Сучасне розвинене суспільство є інформаційним. Це означає, що в ньому більшість людей виробляє, зберігає, обробляє і поширює інформацію. Інформація впливає на якість життя, політичні й соціальні процеси, культуру. Традиційні системи, соціальні структури керуються інформаційними потоками. Термін «інформаційне суспільство» ввів японський соціолог Юдзіро Хаясі в 60-х роках минулого століття, а вже через кілька десятиліть цей концепт стали широко використовувати (і в соціоекономічному, і в метафоричному сенсі) для позначення нового, швидко змінного комплексу факторів розвитку постіндустріального суспільства.

Історичне знання – частина цього інформаційного потоку, тому його можна розглядати в тих самих аспектах, що й будь-яку інформацію: 1) прагматичний аспект (на які процеси і явища в житті суспільства ця інформація впливає практично); 2) аксіологічний аспект (як ця інформація впливає на формування системи цінностей); 3) семантичний (особливості

змісту інформації); 4) синтаксичний (кількісні та структурні характеристики обсягів переданої інформації).

Досить цікавим і показовим прикладом застосування такої парадигми для аналізу історичної інформації у зазначених аспектах є, скажімо, стаття дослідника Е. І. Босака [7], у якій на конкретних зіставленнях популярних і наукових польських видань на тему діяльності ОУН та «Волинської трагедії» простежено ключові відмінності в інтерпретації цих важливих для України і Польщі спільних моментів історії. Автор акцентує на численних прикладах із науково-популярної літератури, які справляють негативний вплив на формування в Польщі образу українців. Це експресивні і зовсім не політкоректні висловлювання, кричущі заголовки, пропагандистська мета, однобічний підхід до вибору історичних джерел, використання незадокументованих усних свідчень очевидців або їхніх родичів зі слів очевидців, масове поширення такої інформації на різних платформах з безкоштовним доступом тощо. Окрім того, Е. І. Босак звертає увагу на персони самих авторів «популярної історіографії», які не мають академічної освіти історика, проте мають власні амбіції, інтереси, фінансування та цілком зрозумілу мету (як правило, це нащадки постраждалих у ті часи осіб). Така науково-популярна література – це справжня провокація, яка не тільки не сприяє врегулюванню болісних питань українсько-польської історії, а ще більше їх загострює, бо свідоме спотворення історії завжди має цілком прагматичну мету. Автор статті підкреслює, що міра соціальної відповідальності авторів популярної літератури має бути набагато більша, аніж авторів суто наукових видань, адже саме популярні джерела доступні для всіх – і для фахівців, і для широкого загалу, не обізнаного з тонкощами історичної науки. Дослідження дозволяє його автору зробити висновок щодо прагматичного та аксіологічного аспектів поширення подібної інформації: «Активне використання художніх тропів, суб'єктивізмів, вибірковості джерел, спрямованих на посилення драматичного ефекту, а також нехтування принципом історизму в польській науково-популярній літературі може ...

виступати чинником спотвореного та агресивного образу українця в свідомості пересічного поляка» [7, с. 106]. Отже, науково-популярний жанр справді може справляти сильне враження (навіть якщо воно упереджене чи тенденційне) і мати потужний вплив на формування уявлень про той чи той факт дійсності, а відтак формувати національну доктрину і державну політику.

Науково-популярна історія відіграє роль посередника, транслятора результатів дослідження історичної науки суспільству. Проблема історичного знання – в удаваній легкості його отримати. Полиці книжкових магазинів переповнені так званими «історичними сенсаціями», «справжніми історіями», «таємницями історії» тощо. Розвиток інтернету посилив цю проблему. Епоха постмодернізму дала широкі можливості для розвитку псевдоісторичної творчості.

За допомогою науково-популярної продукції історія реалізує свої соціальні та культурні функції. Наукові праці відомі в основному вузькому колу вчених і впливають на суспільство опосередковано – через їх переказ в популярних роботах. Проблема в тому, що самі історики-професіонали рідко звертаються до науково-популярного жанру.

Створення якісного науково-популярного продукту з історії – важлива місія історика чи популяризатора науки. Такий продукт може мати різні види і форми, використовувати різні канали отримання інформації, адаптуватися до віку, освіти, різного життєвого досвіду і навіть кількості охочих реципієнтів, він може бути спеціально підготованим чи епізодично вкрапленим, індивідуальним чи масовим тощо. Відповідно до цього всі види популярного історичного контенту можна умовно класифікувати за такими критеріями:

- За цільовою аудиторією:
 - для дітей (альбоми, книги, розвивальні ігри, енциклопедії загальні й галузеві, фільми ігрові й мультиплікаційні, оповідання чи казки з історичними персоналіями, спеціальні виставки чи інтерактивні зони в музеях, красзнавчі гуртки чи екскурсії, літні табори тощо);
 - для дорослих.

- За змістом:
 - просвітницькі;
 - розважальні;
 - туристичні.
- За формами (джерелами) інформації:
 - друковані (статті в періодиці та медіа, книги, огляди, краєзнавча література, путівники, листівки, буклети тощо);
 - інтернет-ресурси (сайти, блоги, сторінки в соціальних мережах, відеоканали тощо);
 - аудіоресурси (радіопередачі, аудіокниги, подкасти тощо);
 - відеоресурси (фільми документальні й художні, фільми просвітницькі й розважальні з постановочними сценами й акторами чи комп'ютерними реконструкціями, відеолекції чи інтерв'ю з відомими істориками, відеоканали типу Discovery Channel тощо);
 - історичні виставки, експозиції;
 - інтерактивні (публічні акції до свят чи історичних ювілеїв, публічні лекції, екскурсії, історична реконструкція подій минулого, вистави на історичну тематику в осередках культури тощо).

Ця класифікація, звісно, не може претендувати на вичерпність, оскільки методи й форми поширення будь-якої інформації (науково-популярної в тому числі) в інформаційному суспільстві постійно оновлюються й потребують нового змістового наповнення, з одного боку, і застосування цифрових технологій, з іншого, відповідно до викликів сьогодення, адже історія – це наука не тільки про минуле, а й про те, як формується майбутнє.

Традиційно склалася і система спеціальних осередків, призначена для пошуку, накопичення й поширення науково-популярної історії. У містах чи великих селах це різноманітні музеї (історичні, краєзнавчі, етнографічні, вузькоспеціалізовані музеї тощо), мобільні виставки чи експозиції, заклади культури, центри туристичної інформації та послуг, культурно-історичні

заповідники і багато інших закладів чи організацій такого типу. З іншого боку, у популяризації історії зацікавлені видавництва (деякі навіть спеціалізуються на такій літературі або видають окремі серії «Наукпоп»), редакційні колегії альманахів, журналів, альбомів і подібної періодики.

Чимало українських фахівців із соціальних комунікацій (А. А. Бойко, С. В. Гірік, Н. В. Зелінська, О. Ф. Коновець, О. М. Косюк, Д. М. Філоненко та ін.) вивчали науково-популярні ресурси в аспектах їх типологічних особливостей, специфіки цільової аудиторії, видів періодики, каналів поширення тощо, тобто кваліфікували популяризацію науки як окремий різновид масової комунікації. Вони дійшли висновку, що, на жаль, «популяризація науки в Україні відбувається не настільки активно, як за кордоном» [1, с. 23] і що реципієнти здебільшого використовують науково-популярну інформацію як засіб самоосвіти, професійного вдосконалення, розвитку фахових компетентностей. «Для того щоб популяризація науки розвивалася, потрібно, щоб науковці самі були зацікавлені в поширенні їхніх здобутків серед громадськості» [Там само].

Мова і стиль окремих видатних учених-істориків свого часу привертала увагу дослідників історії української літературної мови (В. М. Русанівський), становлення її наукового стилю (І. М. Гнатюк, Н. Г. Іщенко, М. М. Люзняк, Н. Ф. Непийвода, П. О. Селігей та ін.). Вони доводять, що авторська індивідуальність зовсім не суперечить ідеалам науковості. Знані історики минулого майстерно володіли мовою та використовували її як знаряддя наукового пізнання. Вони вміло поєднували наукову точність та ґрунтовність з елементами розмовності, образності та навіть белетристичності, включно з ліричними відступами. Їхні тексти вражають стильовою розкріпаченістю та мовно-естетичною досконалістю. Наприклад, український історик М. Костомаров визначався саме таким стилем. Його історичні студії вражали експресією, динамікою та багатством колоритних деталей. Його праці, зокрема тритомник «Богдан Хмельницький» (1857), отримали визнання та

популярність, і навіть ті, хто раніше не цікавився історією Руси, захоплювалися читанням. Високу оцінку цим творам давав і найвідоміший історик М. Грушевський. Сучасна історикиня Т. Таїрова-Яковлева, обираючи предметом своїх наукових інтересів історію України, зазначила, що книга Костомарова про Богдана Хмельницького вплинула на неї у дитинстві, залишивши невимовну пристрасть до української історії. Таким чином, виявляється, що майстерні автори не тільки знаходять своїх читачів, але й здатні сформувати коло прихильників та послідовників [31].

Науковцеві важливо знати, як створюється комунікативно дієвий продукт, що поєднуватиме високий рівень наукової аргументованості з довершеною формою викладу. Поява псевдонаукового стилю і його критика якнайкраще свідчить про значні проблеми саме в цій царині. Тому аналіз наукового дискурсу з позицій лінгвостилістики й естетики є передусім спробою зрозуміти й випрацювати конкретні настанови, щоб задовольнити прагматичні потреби всіх учасників наукової комунікації (чи у спілкуванні фахівців, чи у сфері освіти, чи в популяризації науки). Принцип «непомітності» автора, властивий власне науковим текстам, є ключовим елементом викладу, спрямованим на забезпечення об'єктивності та нейтральності в передачі інформації. Цей принцип передбачає, що автор повинен відсторонитися від особистих переживань і думок, уникаючи вираження своєї особистої точки зору та емоційного забарвлення.

Знати свою історію, ставитися до неї з повагою, цікавитися різними її інтерпретаціями – це ключові засади формування національної ідентичності, особливо в умовах протистояння агресору і його віковічному бажанню «переписати» минуле України. Популярна історіографія як форма подання історичних фактів, орієнтована на нефахівців, тепер набуває особливої затребуваності. Однак цей тип письма, хоч і зберігає опору на фактичну достовірність, істотно відрізняється від академічного викладу. Як слушно зауважено, «окрім науковості і достовірності, потрібен ще й літературний талант, основи писемної майстерності, відповідні навички для того, щоб із

сухої науки зробити цікавий текст» [5, с. 108]. Саме такий підхід, заснований на застосуванні комплексу особливих мовностилістичних засобів, уможливорює залучення якнайширшої аудиторії до вивчення науки.

Висновки до розділу 1

Науково-популярний контент призначений для широкого кола читачів (слухачів, глядачів), які не є фахівцями в конкретних галузях знань. Головна вимога до його створення – це доступний та виразний стиль подання інформації. Тематика може бути найрізноманітнішою, але вона повинна відповідати сучасним потребам та завданням суспільства, а також інтересам та запитам читачів. Основною функцією науково-популярних видань є популяризація та пропаганда визначних досягнень науки, техніки, культури та прикладних сфер діяльності. Такий контент пояснює складні наукові концепції легким і зрозумілим способом, створює цікавий науковий наратив, а також стимулює інтелектуальний розвиток та підвищує наукову грамотність аудиторії.

Сучасні дослідження науково-популярного дискурсу різновекторні: це й вивчення окремих мовних рівнів тексту (лексико-фразеологічного, морфологічного, синтаксичного), риторичних та стилістичних особливостей ідіостилю відомих популяризаторів науки, проявів їхньої авторської індивідуальності, аналіз конкретних засобів образності й експресивності науково-популярних текстів (порівнянь, перифраз, метафор тощо) тощо. Окрім того, є роботи, в яких науково-популярний текст розглянуто крізь призму лінгвостилістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, історії літературної мови, наратології, теорії і практики масових комунікацій, що однозначно свідчить про неабиякий інтерес науковців до феномену популяризації науки в суспільстві. Роботи дослідників-мовознавців переконливо свідчать, що домінантними ознаками науково-популярного тексту є комбінування різностильових ознак, редукція наукової інформації, широке використання розмовних рис з опертям на життєвий досвід та

емоційний інтелект читача, залучення елементів експресивності та художньої образності.

Науково-популярний текст (на відміну від академічного) може так інтерпретувати інформацію, щоб максимально впливати на реципієнта, викликаючи інтерес і формуючи його інтелект через емоції. Саме через праці науково-публіцистичного і науково-популярного підстилів до наукової метамови проникають риси суб'єктивної авторської оцінки того, про що йдеться. Автор наукового тексту має бути помітним, а його акценти – виразними, емоційними, впливовими.

Історична наука належить до числа тих, які формують світогляд людини, національні й культурні цінності, впливають на суспільну думку і державну стратегію. Уже доведено, що легкодоступний науково-популярний контент справді може справляти сильне враження (навіть якщо воно упереджене чи тенденційне) і впливає на формування уявлень про певний факт дійсності, а відтак може формувати національну доктрину і гуманітарну політику цілого суспільства.

Попри зростання інтересу до популяризації історії та появу абсолютно різноманітного продукту на історичну тематику в сучасній Україні, його дослідження здебільшого стосуються змісту, ідеології чи жанру, тоді як мовностилістичні аспекти часто лишаються поза увагою.

РОЗДІЛ 2. «ЛУЦЬК. ТИСЯЧА РОКІВ ЖИТТЯ ТА ІСТОРІЇ»

О. КОТИСА ЯК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ТЕКСТ

2.1. Домінанти наукового стилю

2.1.1. Термін *історія* і шляхи його детермінологізації

Оскільки терміни є домінантною ознакою будь-якого тексту наукової тематики, то їх уживання в своїх первинних (тобто термінологічних) значеннях є очікуваним, передбачуваним і тому позбавленим будь-якої експресії. Зовсім інша річ, коли термінологічна лексика стає частиною тексту не наукового функційного стилю і виконує там особливі ролі. Так, професор Л. М. Марчук вважає, що «в процесі адаптації терміна як одиниці наукової мови в мові художньої літератури він не лише втрачає дефініцію, а й набуває в окремих випадках нового значення. У такий спосіб відбувається неосемантизація» [2, с. 122]. Особливостям уживання термінів у художньому стилі присвячено окремі роботи М. Б. Боднар, О. В. Кабиш, Т. П. Катиш, Л. І. Тихої та ін., у мові сучасних медіа – Н. М. Костусяк, М. І. Навальної, Д. І. Сизонова та ін. Дослідники зазначають, що детермінологізація – доволі частотне і стилістично виразне явище, яке за певних умов може кваліфікуватися як експресив. Очевидно, що автори науково-популярного контенту теж послуговуються прийомом детермінологізації задля досягнення експресивності викладу і зацікавлення читача науковою проблемою.

Науковий контент книги про минуле і сучасне одного міста не обмежується центральною темою «Луцьк» – автор побіжно зачіпає й інші проблеми сучасного наукового пізнання. Розмірковуючи про філософію науки загалом та історичної науки зокрема, О. Котис уживає низку загальнонаукових термінів і понять, як-от: *науковий метод, методика, закон, концепція, константа, ідея, концепт, світобудова, світогляд, парадигма, теоретичний та емпіричний підхід, інтелект, контекст, об'єктивне й суб'єктивне, конкретне й абстрактне, експеримент, дослідження, символ, конструкт, динаміка, мікрорівень, макрорівень, освіта, самоосвіта, знання, пізнання, факт* та багато інших. А найцікавіше те, що автору вдається проілюструвати

закони розвитку історії через залучення спеціальної термінології з інших галузей знань, точних і природничих наук: *природа, еліксир, екстракт, стовбур, гілки, листя, фізика, швидкість світла, космологія, природні процеси, хаос, математика, потенціал, інтеграл, функція, похідна, дорівнювати нулю, рівняння* тощо. Наприклад: «Дослідник завжди перебуває в об'єктивному й суб'єктивному контексті» [21, с. 138]; «Для розуміння світобудови вкрай мало знати і володіти методикою застосування теоретично й емпірично сконструйованих законів фізики з її світовими константами» [21, с. 137]; «Більшість процесів від мікро- до макрорівнів можна описати інтегральними і диференціальними рівняннями» [21, с. 191]. І таких контекстів у книзі про Луцьк чимало, а це свідчення того, що історична наука, яка часом потерпає від надмірної суб'єктивності, тенденційності, а подеколи й заполітизованості («Ми точно знаємо, що $2+2=4$. Але ХХ століття показало, що не факт. $2=2$ може бути й 5. Якщо так захоче Партія... [21, с. 192]), все одно є частиною загального процесу наукового пізнання минулого, сучасного й майбутнього.

Абсолютно закономірно, що найчастотнішим у книзі про тисячолітній Луцьк є термін *історія*. Лексема *історія* полісемічна, адже, за даними тлумачних словників [46], вона існує принаймні в семи лексико-семантичних варіантах – від абстрактних значень розвитку і змін у цьому безперервному процесі (відтак і галузі наукових знань, яка ці зміни фіксує й інтерпретує) до цілком конкретних речей, як-от оповідь про щось чи когось, пригода, випадок, анекдот тощо. Окрім основного термінологічного значення ‘наука, що вивчає минуле людства, покладаючись при цьому на письмові та матеріальні свідчення минулих подій’, ця лексема демонструє свої широкі синтагматичні зв'язки та можливості вживання як у прямому (термінологічному), так і в переносних значеннях, що демонструють різні шляхи детермінологізації. Так, скажімо, у контекстах *Люди ХІХ століття цікавилися історією. Вона їх інтригувала та штовхала на подвиги* [21, с. 90]; *У цьому негативному випадку історію треба пізнати й подолати* [21, с. 38]; *Тут можна було якнайкраще*

пройнятися духом історії та насолодитися красою руїн старовини [21, с. 120]; *Що є найбільш затишного в історії, то це мікросвіт однієї людини* [21, с. 162] це слово вжито в своєму базовому значенні ‘закономірний, послідовний розвиток; зміни в дійсності, у процесі життя’ [4]. Автор неодноразово наполягає, що історія – це не тільки про минуле: *Історія – це життя* [21, с. 113], *Розуміти історію – розуміти життя* [21, с. 138] і подає свій «рецепт»: *Найкраще у вивченні історії – це повернутися до неї спиною. Наприклад, спиною до історії будівлі* [21, с. 38].

Останній приклад свідчить про неминучий перехід абстрактного поняття історії як загального процесу розвитку до її конкретних проявів. Таких контекстів закономірно найбільше, це спричинено загальною темою книги – життя та історія конкретного міста. *Луцьку не байдуже до своєї історії* [21, с. 204]; *Завдяки створенню державного історико-культурного заповідника відбулася – і триває – актуалізація історії та культурної спадщини міста* [21, с. 204]; *Вітовт був ключовою фігурою так званого литовського періоду в історії Луцька* [21, с. 14]; *Технологія потонула в глибинах історії українських ливарників* [21, с. 29]; *Стереотипи змушують нас відкидати шляхту як нібито щось чуже, щось не з нашої історії* [21, с. 91]; *Хтось колись написав текст про його будинок із короткою історією* [21, с. 213]; *Бригідки додали в історію Луцька трохи трагікомедії* [21, с. 49]; *Суд був змушений розглядати довгу історію тривалого конфлікту* [21, с. 89]. Ось іще кілька коротких цитат з лексико-семантичним варіантом ‘процес розвитку, зміна чого-небудь’: *міська історія* [21, с. 16]; *історія католицьких монастирів Луцька* [21, с. 93]; *історія міського простору* [21, с. 88]; *ратушина історія, монастирська історія* [21, с. 83]; *єзуїтська історія* [21, с. 45]; *наша караїмська історія* [21, с. 179].

Тісно пов’язаним із попередніми є лексико-семантичний варіант історії як ‘сукупності фактів і подій з минулого’, тож відповідних контекстів у виданні «Луцьк. Тисяча років життя та історії» теж не бракує. Наприклад: *Розповісти про історію – просто і цікаво. Передати її так, ніби розповідаєш своїм друзям побрехеньку* [21, с. 13]; *Минуле я хотів зробити історією для*

однодумців, викликати в них емоцію і повагу, показати всю неймовірність і глибину нашого міста [21, с. 13]; Чи взагалі потрібні нам такі важкі моменти історії для висновків? [21, с. 113]; Мабуть, щоб надати більшого колориту історії [21, с. 90]; Деталі зазвичай розповідають більше історії, ніж цілісний контекст [21, с. 114].

Оскільки книга Олександра Котиса про його рідне місто – це насамперед розповідь – наукова, популярна, дидактична й лірична водночас («Своєю розповіддю я хочу ... передати вам енергію любові до Луцька» [21, с. 17]), то цілком природно, що переважна більшість уживань лексеми *історія* саме в значенні ‘оповідання, розповідь про кого-н., що-н.’ [4]. Думка була зосереджена на одній конкретній історії. Ба навіть не стільки історії, скільки на комплексі почуттів, які вона в мене викликала [21, с. 12]; Тоді я почув історію, яку лише почав для себе відкривати [21, с. 13]; Дивно було почути шматочок своєї історії на вулиці [21, с. 14]. Характерно, що саме в цьому значенні слово *історія* може мати й граматичну форму множини: Люди прагнуть почути ці історії [21, с. 16]; Ця книга – моя спроба розповісти найцікавіші історії про Луцьк, його будинки і його людей. На хронологічну вісь ... нанизані окремі історії [21, с. 17]; З городничими не пов’язані жодні міські історії та легенди [21, с. 116]; Майже кожен автор у своїх творах залишив історії, які не ввійшли в «луцький міф»... Хто знає минувшину Луцька і може оцінити ці історії як своєрідні родзинки... [21, с. 140]. Із цією семою корелює ще одна – ‘подія, пригода, випадок’, характерна для розмовного мовлення. Наприклад: Саме з Любартом пов’язана історія любовного страждання [21, с. 26]; Ця історія водночас трагічна й символічна [21, с. 106]; Якщо бути уважним і спостерігати за собою..., то можна потрапити в дуже цікаві життєві історії [21, с. 93]; Дуже показова історія, що сталася в Луцьку 1575 року [21, с. 88]; Історія – це не тільки цікаві оповідки про минуле... [21, с. 214].

Чимало контекстів фіксує термін *історія* у значенні ‘джерело, документ, інформація’, тобто фактично стає синонімом історіографії. Шкільна історія мені здавалася нуднуватою [21, с. 11]; Луцьк у шкільному підручнику історії,

мабуть, жодного разу не з'явився [21, с. 11]; Я заново відкрив для себе князів! І зовсім не тих, які були героями шкільних параграфів з історії України [21, с. 12]; Це страшенно невдале видання висвітлювало радянський бік «історії» [21, с. 15]; Хоча офіційна історія нам каже, що чудотворна ікона згоріла, та, можливо, це не так [21, с. 70]; Серед найважливіших осіб, які започаткували «історію Луцька», виділяються... [21, с. 139].

О. Котис, як бачимо, послуговується усіма можливими лексико-семантичними варіантами лексеми *історія*, та особливу експресивність мають метафоричні контексти її вживання. Наприклад: *На хронологічну вісь моєї розповіді нанизані окремі історії [21, с. 17]; Під час з'їзду в Луцьку 1429 року загубилася моторошна історія [21, с. 39]; Історія зберегла імена та діяння міських урядників [21, с. 85]; Невже з погляду великої Історії було справедливим для міста повністю перекроювати його демографію і культуру? [21, с. 215]; Там не ходять туристи – і це чудово, адже є можливість доторкнутись до історії [21, с. 29]; І тоді історія оживає і стає набагато ближчою [21, с. 179].* Часом автор, маніпулюючи різними лексико-семантичними варіантами, створює каламбури: *Згадуючи, пишу невеличку історію в історії [21, с. 92]; Історія з пасквілем дивом вигулькнула в історії Луцька в XIX столітті [21, с. 90]; Але це вже зовсім інша історія... [21, с. 92].*

Похідна лексема *історичний* не менш важлива для створення лейтмотиву книги. Вже на її початку автор запевняє читачів: *Усі розповіді мають історичне підґрунтя й посилаються на історичні дослідження про Луцьк [21, с. 17], але застерігає: Тут не знайдете історичного аналізу з неперервністю дат і описом усіх можливих версій [21, с. 17],* адже його мета не створити науковий продукт у стилі підручника, посібника чи монографії, а *«зацікавити лучан містом, у якому вони живуть. Роблю це через популяризацію історії» [21, с. 214].* Ось тільки невеличкий перелік словосполучень зі сторінок цього науково-популярного видання: *історичні будівлі, історичні деталі, історична забудова, історичний ландшафт, історична*

література, історичні нетрі, історичне середовище, історична луцька матерія, мозаїка історичних періодів, культур і стилів.

2.1.2. Поняття й терміни різних історичних епох

Про серйозне наукове підґрунтя дослідження О. Котиса свідчить хоча б наведений наприкінці книги список джерел, які автор цитує або на які дає покликання. Це і праці відомих українських та зарубіжних істориків XIX – XXI століть, краєзнавців, збірники пам'яток старовини різними мовами, спогади відомих діячів минулого, художні твори, архівні дані, видані іншими авторами дослідження про різні періоди чи локації Луцька, путівники, інтернет-бібліотеки тощо. Про свій метод роботи автор пише: «На *хронологічну вісь* нанизані окремі історії. Тут не знайдете ні *історичного аналізу* з неперервністю *дат* і описом можливих *версій*, ні вигадок. Усі розповіді мають *історичне підґрунтя* і посилаються на *історичні дослідження* про Луцьк» [21, с. 17]. Уже в цьому уривку на самих початках ужито кілька термінів, без яких не може існувати жоден науково-популярний твір. Але ця термінологія не є новою для читача, який має або здобуває хоча б середню освіту.

Оскільки О. Котис зосереджується на кількох найважливіших етапах формування Луцька (заснування міста, період Великого Князівства Литовського, часи Речі Посполитої, Російської імперії та XX сторіччя в історії міста), то й історична термінологія в основному відповідає описуваному періоду. Щоправда, є терміни універсальні, без яких не може відбутися оповідь про історію будь-якого міста. Це, насамперед, лексеми *місто*, *історіографія*, *документ*, *джерело*, *війна*, *політика*, *інтрига*, *облога*, *договір*, *громада*, *пам'ятка*, *релігія* тощо. Наприклад: «З часу написання того тексту я знайшов нові *джерела* і побачив свої *огріхи*» [21, с. 14]; «Радянський збірник *документів* «Луцьку 900 років» [21, с. 15]; «За іншою версією, назва *міста* походить від *племени* лучан, або лучичів» [21, с. 19]; «Вітовт був ключовою фігурою так званого *литовського періоду* в історії Луцька» [21, с. 14]; «На Волині було дуже неспокійно: *війни*, *зради*, *підступи*, *політичні інтриги*» [21, с. 20]; «Матеріал важко було *верифікувати*, бо треба було шукати фахівців...»

[21, с. 14]; «Поширені в історичній літературі відомості ... значно перебільшені» [21, с. 34]; «Почалася громадянська війна» [21, с. 40]; «...різне тлумачення постаті Любарта в історіографічних концепціях...» [21, с. 28]; «Свидригайло був останнім князем, який виборов реальну волинську автономію» [21, с. 41].

Решта термінів, як правило, стосуються лише певного етапу життя міста. Наприклад: «...попередниками міста були поселення VII–VIII століть... До X ст. вони сформували потужну структуру, де був дитинець, тобто замок з адміністративними і церковними спорудами, у якому жили князь, духовенство, ремісники» [21, с. 19]; «На сторінках давньоруських літописів...» [21, с. 19]; «Він мав князівську резиденцію і сформовану міську громаду» [21, с. 20]; «В дохристиянські часи там проводилися язичницькі ритуали» [21, с. 22]; «Образ Миколая фігурує на печатці міського уряду – магістрату – з XVI століття» [21, с. 23]. «Ці археологічні релікти ... слугують і як музейний об'єкт, і як чинна церква... У 1980-х роках після розкопок давні релікти відкрили для публіки» [21, с. 24]. «З іменем князя пов'язані дві давні писемні пам'ятки» [21, с. 27]. «Великий литовський князь Вітовт ... в 1429 році скликав до Луцька європейських монархів, щоб порадитися щодо створення нового королівства – Литовського» [21, с. 33]; «За часів Любарта в луцькому замку ... зосередилися церковні, законодавчі, виконавчі, судові органи управління Волинським князівством» [21, с. 47].

Описуючи Луцьк у часи Речі Посполитої, автор уживає поняття і терміни, притаманні вже іншій епосі: *маєток, шляхта, шляхетська вольність, єзуїти, бригідки, боніфратри, домініканці, кармеліти, масони, колегіум, студіум, міщани, костел, католицьке духовенство, міська печатка, фундація, Луцьке братство, братчики, магдебурзьке право, магістрат, ратуша, ремісничі цехи, земство, ринок, конкуренція, монополія, капіталізм, бароко, держава, право, конфедерація, гуманізм* та багато інших. Наприклад: «Шляхта не хотіла підтримувати будівлю в доброму стані» [21, с. 51]; «Це фіксують давні судові акти» [21, с. 58]; «У ті часи нормальною була

*сегрегація... Це не вважалося якоюсь дискримінацією» [21, с. 61]; «Луцьке братство виникло в період інтенсивного розвитку міста на початку XVII століття» [21, с. 76]; «У 1497 році Великий Князь литовський Олександр надав своїм привілеєм Луцьку магдебурзьке право» [21, с. 81]; «Документ визначав ... сфери і обов'язки лави, ради, вйта магістрату..., надавав дозвіл спорудити ратушу, мати власну вагову й мірну системи, проводити ярмарки» [21, с. 81]; *Магдебургія* – це не тільки етап розвитку міста. Вона має ще колосальний контекст у культурі *Відродження* і *Реформації*» [21, с. 84]; «*Ринок, конкуренція, монополія, капіталізм* – відбувається розшарування суспільства...» [21, с. 84]; «Консолідована волинська *шляхта* виборола суб'єктність на Люблінській унії» [21, с. 92]; «... *шляхта* не хотіла втримувати державу..., порушувала принципи права, порушення якого розглядали суди» [21, с. 107].*

Цікаво, що в своїй розповіді О. Котис не зловживає датами, називаючи тільки найвизначніші (час заснування Луцька, приблизний час правління князів, з'їзду європейських монархів, спорудження луцьких замків і найважливіших архітектурних об'єктів, надання місту магдебурзького права, зміна політичної юрисдикції тощо) і обережно вводячи їх у загальний контекст. Наукова історіографія, зі зрозумілих причин, завжди переобтяжена датуванням тих чи тих подій, що сповільнює й утруднює загальне сприйняття інформації. Прекрасно усвідомлюючи це, автор науково-популярного тексту стоїть перед непростим вибором редукції певної частини наукового контенту (наприклад, другорядних для історії міста дат).

З наступним етапом у житті Луцька – Російською імперією – пов'язана поява й нових понять і термінів: *губернія, повітове місто, неєвропейська держава, національна ідентичність, аристократи, масонські ложі, руїна, городничий, поліцмейстер, кварталний, офіцер, чиновник, гусар, казарма, форт, вокзал, гільдія, імператор, імперія* тощо. Дуже цікавими є розповіді про тодішніх «героїв міських вулиць» – представників забутих професій. З погляду лінгвістичного – це історизми, як-от: *ліхтарники, сажотруси, коминярі,*

водоноси, водовози, візники; так само, як і брички, фаєтони, кінна тяга, гасові лампи, трактири, харчевні, шинки і подібні назви, за якими складається цілісна картинка повітового Луцька XIX сторіччя.

Розділ «Луцьк у XX столітті: чи перемогла епоха людину» починається не з луцьких історій, а з роздумів про століття «дивовижних змін, наукових відкриттів, великих досягнень і нестерпних жахів» [21, с. 162]. Тому для опису цього етапу життя Луцька авторіві конче потрібні назви новинок науки, технології, виробництва, які дали поштовх для історичного розвитку міста, як і всього людства загалом. Ідеться про такі слова й словосполучення наукового стилю, як *індустріалізація, наукове відкриття, радіо, аеродинаміка, літак, конвеєр, протигаз, будова атома, генетика, галактика, технологічні розробки, військова сфера, криза релігії, авангардизм, кубізм, сецесія, експресіонізм, фотографія, аерофотографія, кіно, модернізм, прагматизм, нацизм, економіка, кредит, культура, телебачення* тощо, без яких неможливо розповідати про Луцьк у XX столітті.

Що ж до власне історичних подій і спричинених ними змін, характерних для Луцька тієї доби, то це *Перша й Друга світова війна, Ризький договір, Польська Республіка, Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, окупація, бойові дії, УНР, президент міста, воєводське місто, міжвоєнний період, повоєнна відбудова, задокументованість історичної інформації, тоталітарний режим, радянська влада, соціалізм, марксизм-ленінізм, терор, хрущовська відлига, урбанізація, незалежність* тощо. Зрозуміло, що ці та інші історичні реалії чи поняття тісно переплетені з оповіддю про те, як змінювалося місто, що зникало і що з'являлося натомість, що будували і що знищували, як це все впливало на демографічні процеси і населення Луцька. Цілі сторінки науково-популярного видання присвячені видатним лучанам, які, незважаючи на всі історичні катаклізми, працювали тут на благо свого міста, створювали його сучасний імідж.

2.2. Експресивність як визначальна ознака науково-популярного жанру

2.2.1. Лексико-фразеологічні експресиви

В україністиці усталилося кілька аспектів щодо класифікації засобів експресивності, які в комплексі не суперечать, а лише доповнюють один одного. На думку В. А. Чабаненка, до прикладу, експресивність може бути забезпечена чотирма основними чинниками: спеціальними засобами структурних рівнів мови (фонетичними й просодичними, семантичними, морфемними, граматичними тощо), стилістичною обробкою лінгвальних елементів, а також застосуванням риторичних прийомів (тропів і фігур) [9]. Відповідно до рівнів мовної структури класифікує експресиви й Т. Л. Коваль: фонетичні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні й стилістичні [10, с. 473].

Є ще один напрям досліджень, у якому такі взаємопов'язані категорії, як експресивність, емоційність та оцінність розглядають дотично до системи функційних стилів. Відповідно до цього підходу, чотири функційні стилі мають релевантну ознаку експресивності (це художній, публіцистичний, конфесійний і розмовний), решта позбавлені такої ознаки [14].

Окрім номінативної функції, експресивно-емоційна лексика передає ще й суб'єктивну оцінку мовця, має додаткове стилістичне забарвлення широкого спектру – від урочистого чи шанобливого до зневажливого чи вульгарного. Виділяють три типи лексем з огляду на спосіб передачі експресивно-оцінного компонента: 1) слова з таким компонентом у прямому значенні (*очільник, вуста, негідник, дурень*); 2) слова, у яких експресія виникає тільки в переносному значенні у контексті (*свиня, п'явка, змія* – про людину); 3) слова, що набувають експресивно-емоційного чи оцінного значення завдяки певним словотвірним елементам (*престарий, солоненький, чолов'яга*) [9, с. 222–223].

Саме на особливу роль контексту як чинника творення виразності звертає увагу дослідниця Н. І. Бойко, але йдеться про такий контекст, у якому автор усвідомлено здійснює «спеціальний добір і комбінування лексичних одиниць, спрямованих на їх семантичний чи стилістичний контраст» [11,

с. 52]. При зіткненні генетично чи стилістично віддалені одиниці (наприклад, книжна лексика з розмовною, нейтральна – з діалектною чи сленгом тощо) отримують нові семантичні відтінки й мають експресивний ефект.

Численні приклади орозмовлення розповіді про історію Луцька свідчать, що О. Котис широко залучає усі лексико-фразеологічні ресурси української мови, здатних формувати виражальний компонент тексту. У фрагменті «Передати історію так, ніби розповідаєш своїм друзям *побрехеньку*, як ти вчора *напився*, приєднався до футбольних *хуліганів* і тебе ледь *не загребли*» [21, с. 13] автор використовує питомо експресивно-емоційні лексеми *побрехенька*, *друзі*, *хулігани* та слова, що набули особливої експресії тільки в переносному значенні (*напитися* не води, *загрібати* не опале листя).

Саме так формується суб'єктивна авторська оцінка певних явищ, подій чи предметів: «Це *страшенно невдале* видання висвітлювало радянський бік «історії» [21, с. 15]; «Мою *радість годі* описати» [21, с. 15]; «Це ж треба, як *цікаво!* Це *неймовірно круто*» [21, с. 12]; «Ця панорама *неймовірна*» [21, с. 74]; «Цей контраст бачать усі туристи. А лучанам він аж *остогид* [21, с. 38]; «Це стало *найемоційнішим* моментом мого берлінського тижня» [21, с. 199]; «Щоправда, *постібатися* з промовців тоді було чимось на зразок чемності...» [21, с. 58]; «... *поколупатися* в уламках старої цегли» [21, с. 65], «За короткий період місто *вичухалося* з бруду» [21, с. 164]; «У бабусиній скрині лежав всякий *мотлох*» [21, с. 132]; «Старий корпус броварні – *розкішний* приклад архітектури...» [21, с. 148]. Нерідко О. Котис буває досить категоричним, але він як науковець має на це право: «Ризаліти справді *бомбезні* [21, с. 43]; «Ми добре знаємо, що це *брехня*» [21, с. 201]; «То все *дурня!*» [21, с. 211].

Не менш ефективним є використання слів у переносному значенні, яке, на відміну від прямого, якраз і є експресивно-емоційним. Наприклад: «То була перша спроба розповісти молоді про Луцьк так, щоб *зачепило...*» [21, с. 14]; «Це була справжня *бомба!*» [21, с. 17]; «Мене *застукали* на Драгоманова...» [21, с. 66]; «Можна було ще вибрати грінки з білого хліба, але вони *не заходили* так, як із чорного» [21, с. 144].

Завдяки словотвірним засобам слова з наступних прикладів теж набувають експресивно-емоційного забарвлення: «Ось якийсь *опецькуватий* чоловік *чорнуватими* немитими руками підносить кухоль» [21, с. 144]; «...пиво тут дешевше, ніж у *ресторанчику* при заводі» [21, с. 145]; «Уявляєте, які *цеглинки* можна було там знайти!» [21, с. 66]; «Ще одна *шпичка* для влади – масонство» [21, с. 119]; «Для таких *маленьких* вуличних артефактів це неймовірно» [21, с. 132].

Не можна оминати увагою й кількадесят слів-сленгізмів, тієї неолексики, яка робить оповідь про старовинне і водночас модерне місто дуже сучасною, виразною, навіть до певної міри молодіжною, адже сленг – це прерогатива молодого покоління: «Для Луцька ця тема – *топ*, хоча ми її мало знаємо» [21, с. 37]; «Тут є деякі місцеві *фішки*, за якими читається «код Луцька» [21, с. 202]; «Якщо любите *селфі*, зробіть його з Шишком!» [21, с. 211]; «Це не стане для тебе *інсайтом*» [21, с. 14]; «Це *фейк* у стилі романтичного прикрашання минулого» [21, с. 94]; «Це було культове місце для *тусовок* тих часів» [21, с. 167].

Окремою тематичною групою, виразною своїм сучасним звучанням у популярній історіографії, є лексеми, пов'язані з комп'ютеризацією, цифровізацією та соціальними мережами: *сайт* (офіційний, неформальний), *айтівець*, *чат*, *інтернет-майданчик*, *форум*, *соцмережі*, *фейсбук*, *інстаграм*, *к'юаркод*, *віртуальна реальність*, *супутниковий знімок*, *голограма*, *твіт*, *онлайн-архів*, *цифровий замок*, *клікабельний об'єкт*, *навігація*, *touch screen* *екран*, *копірайтинг*, *фактчекінг*, *фільтри*, *грузити*, *спойлерити*, *тегати* і под. Особливо помітною стає ця експресія, коли слово сучасної цифрової доби стоїть на одній сторінці поруч з архаїзмом чи історизмом, без яких історична література просто неможлива: *воєвода*, *князь*, *повіт*, *дансинг*, *кликун*, *ліхтарник*, *коминяр*, *бричка*, *фаетон*, *гільдія*, *літограф*, *шпалерник*, *мазальник*, *пряничник*, *пилипони*, *трилінка*, *чемоданник*, *фунт* тощо. Наприклад: «*Колегіум єзуїтів* – важлива пам'ятка в структурі Окольного замку... У його *підземеллі* розташований музейний простір з *технологіями віртуальної*

реальності та іншими цікавинками» [21, с. 57]; «Нащадки луцьких Кронштейнів зійдуть зі *столітніх архівних сторінок* під стіни замку, де ми з ними питимемо *лате*» [21, с. 152].

Питомо експресивними мовними одиницями є фразеологізми, крилаті вислови, тобто стійкі звороти, які розчленовано називають якийсь об'єкт дійсності й одночасно оцінюють його внаслідок різноманітних переносів значень, можливості вживання в абсолютно різних контекстах. О. Котис не часто послуговується такими ідіомами, однак застосовує одиниці з різноманітним стилістичним навантаженням. Ось приклади вживання фразем книжного стилю: «Я сам *лунав сю скалу...*» [21, с. 14]; «Взаємодіяти з цим простором, робити його відбитки і потім *розкладати* все це на *атоми*» [21, с. 131]; «Головне – не *зійти на манівці* і не приписати людям хибних мотивів» [21, с. 137]. Значно більше залучено розмовних фразеологізмів: «На словах про тисячі спожитих баранів..., я зрозумів, *звідки ноги ростуть*» [21, с. 13]; «Якось, блукаючи..., я *став як укопаний*» [21, с. 15]; «Доля замку *висіла на волосині*» [21, с. 116]; «Мені не хотілося *набити черево*» [21, с. 174]; «Як *гриби після дощу* стали виростати військові колонії» [21, с. 166]; «І коли я бачу візуалізацію цієї Ідеї, у мене аж *перебиває дихання*» [21, с. 183]; «У XIX столітті російська влада ще більше *закрутила гайки* всьому, що асоціювалося з католицьким» [21, с. 118]; «Інколи я більше *отримую кайфу* від креслень...» [21, с. 183].

Експресивність характерна для всіх рівнів мови; у результаті її актуалізації практично кожна мовна одиниця може отримати статус експресеми. Тоді мовленнєвий продукт (текст) набуває експресії, яка покликана виразити психічний, емоційний стан мовця. В усній формі мовлення цей стан допомагають передати паралінгвістичні (гучність і тембр голосу, паузи, темп мовлення, логічні наголоси) та екстралінгвістичні засоби (жести, міміка, поза, окулесика тощо). А в письмовій формі (у нашому випадку книга) левову частку засобів експресивізації мовлення становлять лексико-фразеологічні та синтаксичні одиниці.

2.2.2. Елементи експресивного синтаксису

Синтаксична організація науково-популярного видання мусить відрізнятися від академічного чи наукового апріорі, бо інакше автор дуже швидко втратить читача, якому набридне розповідний монотонний знеособлений текст з довгими простими чи складними реченнями, ускладненими конструкціями, великими переліками тощо. Саме з цієї причини автори, окрім виразних слів, словосполучень і фразем, додають до своєї оповіді окремі елементи експресивного синтаксису, характерні насамперед для розмовного стилю, бо орозмовлення синтаксичних структур насправду не менш важливе, ніж лексико-фразеологічних. Вплив емоцій на ментальну діяльність людини відображається і на рівні речень, а певним чином організовані конструкції (наприклад, з низкою однорідних членів речення, з еліпсисом, з парцеляцією, з інверсією, паралелізмом тощо) здатні значно підвищувати емоційно-експресивний тон оповіді, підштовхувати до якихось оцінок прочитаного.

Ось як, до прикладу, О. Котис описує своє перше знайомство з вежею Чорторийських. Спочатку це була його прогулянка «невідомими куточками» міста якогось прекрасного літнього вечора з метою зробити кілька нових фото. Але щось спонукало його «пролізти в дірку в паркані». Далі спокійна оповідь переривається: «Що ж воно таке? Як їх використовували? Чому така гарна архітектура схована за хашами і ніхто тут не ходить?.. Аж раптом переді мною постала вежа. Це справжній замок! Тобто це четверта вежа замку?» [21, с. 43]. Як бачимо, кілька питальних і окличних речень відразу перебивають спокійний розповідний тон, змушуючи уявного читача активізувати свою уяву і відчувати себе співучасником несподіваного відкриття. Не всі запитання тут риторичні, бо автор вже готовий давати на них відповіді. І ці відповіді поступово переходять у детальний опис того, що збереглося від замкового комплексу до сьогодні, і того, що разом зі втраченими компонентами становило Окольний замок. «Чи є сенс говорити про Окольний замок у наш час як такий? Є! І свідчення того – єдина збережена його вежа» [21, с. 44].

Схема «запитання – відповідь – доказ» досить частотна і характерна для стилю О. Котиса. Наприклад: «Коли ж виник Луцьк? Відповідь проста – достеменно невідомо. Вважається, що...» [21, с. 19]; «А що таке місто?» [21, с. 80] – і далі йде розлоге пояснення цього феномену; «То що ж стало квінтесенцією Луцька як поліса? Звісно, магдебургія!» [21, с. 81]; «Отже, мав бути ще й нижній замок? У Луцьку він має іншу назву – Окольний» [21, с. 31]; «Ви знаєте, що найкраще в архівах? Старі аркуші з накресленими фасадами!» [21, с. 183]; «Чому Луцьк так вразив Стецького, що він вирішив порівняти його з Римом?» [21, с. 94]; «Що цікавого можна побачити в колишньому єзуїтському костелі?» [21, с. 56]; «Невже це може мати хоч якийсь значення на тлі такої історії? Ще й як може!» [21, с. 66]; «Чи можна в наш час на власні очі побачити описану глорію на вулицях Луцька? Частково» [21, с. 162]. Такий прийом називається діалогізацією авторського монологу. Це особлива наративна стратегія, яка допомагає активізувати увагу читача, зацікавити його науковою проблематикою, зробити його співучасником подій і ніби співавтором тексту.

Цікавим авторським прийомом є ланцюжок запитань, де кожне наступне впливає з попереднього, уточнює якісь нові грані: «А яким був той, довоєнний Луцьк? Що робили його мешканці, як вони їли, як кохали, про що мріяли? Про що вони собі думали, коли творили такі форми? Яким було те місто?» [21, с. 174]. А це приклад нанизування риторичних запитань, на які О. Котис шукає відповіді упродовж усього свого твору і, на жаль, так і не знаходить їх: «Чи можемо ми сьогоднішні взяти щось із часу зміни епох? Чи можемо взяти щось із минулого й озброїтися для майбутнього? Наскільки все це можна використати для розуміння й осмислення нині? Чи взагалі потрібні нам такі важкі моменти історії для висновків? Відповіді немає, бо історія – це життя» [21, с. 113]. У структуру тексту час від часу вводяться риторичні запитання, які виступають засобами внутрішнього діалогу автора з читачем: «Чи знайдеться нині сміливий студент, щоб вийти на старий ринок і виголосити промову про доброчесність і порядок давньогрецькою? Ну або хоча б прочитати Езопа латиною біля ЦУМу?» [21, с. 58];

Подеколи в текст вплетено живе мовлення пересічних лучан – не історичних постатей, а сучасників, що фіксують присутність повсякденного досвіду й розмовних діалогів: «– Що ти робиш?! Ану, бігом звідси! Я зараз вийду! – Вибачте, я збираю цеглу і просто побачив цікавий екземпляр. – Приблизно таку розмову я мав багато років тому на вулиці Драгоманова» [21, с. 65]. У такий спосіб текст стає багатоголосим, створюючи ефект конкретної ситуації спілкування, де важливою є не лише історична знахідка, а й контекст її сучасного сприйняття.

Однозначно експресивними є окличні речення, емоційно насичені невеликі за обсягом (що теж важливо для розмовного мовлення) конструкти, які одночасно передають емоцію і оцінку: «Це щось!» [21, с. 68]; «Це ж круто!» [21, с. 207]; «Тьху, знайшли дивину!» [21, с. 208]; «Однак у Луцьку є не один замок!» [21, с. 30]. І хоч їх не так багато, як питальних речень, вони виконують свою активізаційну функцію.

Еліптичні речення як різновид синтаксично неповних конструкцій залежать від ситуації, тому пропущений член речення легко відновлюється, а натомість з'являється помітний динамізм, бажаний для сюжетної оповіді. Наприклад: «А там – інтрига!» [21, с. 123]; «Поруч – річка Стир... У центрі – шматочок багатой природи» [21, с. 205].

Парцеляція покликана виражати особливості невимушеного, ніби не підготовленого живого спілкування, а воно завжди виразне: «Це було неймовірне емоційне піднесення! У найкращих снах не міг я бачити, що розмовлятиму з нащадками луцьких Кронштейнів. Що ми будемо поруч ось так близько, що вони раптом зйдуть зі столітніх архівних сторінок під стіни замку. А вони таки зійшли!» [21, с. 152]. Парцеляти, як правило, навантажені ще й семантично, бо після паузи зазвичай додають ще щось важливе, спочатку забуте: «Шпиталь на Єврейській вирізнявся серед інших тим, що приймав представників усіх релігій... А також тих, хто мав потребу» [21, с. 62].

Прості речення найчастіше увиразнюються однорідними членами різного ґатунку: «Це кликуни, які *дудять, запрошують, чатують, біжать* та *виконують* багато інших справ» [21, с. 53]; «*Кубізм і Пікассо, сецесія і Гауді, експресіонізм і Кафка* визначили дух часу» [21, с. 163]; «Тут можна *сісти, поспостерігати, подумати, відчутти*» [21, с. 82].

Звісно, у тексті є величезна кількість складних речень усіх типів, але особливо автор полюбляє різноманітні конструкції з підрядними умови. Наприклад: «*Якби* відомий медієвіст Умберто Еко знав цю історію, то неодмінно налив би собі віскі, роздумуючи...» [21, с. 39]; «*Якби* мене запитали, яка пам'ятка в Луцьку найголовніша, я задумався б: замок чи колишній костел єзуїтів?» [21, с. 53]; «*Якби* не вони, то караїмська спадщина цього не мала б, адже вони єдині, хто це зробив!» [21, с. 177]; «*Якщо* подумати про три відмінності Луцька ..., то це: з'їзд монархів, садиба Голованя і, безумовно, караїми» [21, с. 175]. І хоч історія, як відомо з афоризму, «не любить» умовного способу, проте в популярній історії саме такі конструкції дають змогу виявити свою фантазію, сформулювати якусь гіпотезу, показати своє розуміння звиклих речей.

Популяризація науки давно вже не зводиться лише до спрощення термінології: вона передбачає активне використання ознак розмовного стилю, таких як діалогізація викладу (риторичні запитання, моделювання образу читача), неповні речення, вигуки, частки, оповідь від першої особи, а також участь у викладі пересічних носіїв локальної пам'яті. Такі мовні засоби створюють емоційну нарацію з ефектом особистісного спілкування з читачем, залучення його до процесу пізнання.

2.2.3. Тропи і фігури як засоби текстової експресивності

Окрім описаних вище різнорівневих засобів мовної виразності, О. Котис досить часто користується засобами художньої експресивності, які дають можливість створювати образний стиль викладу, близький подеколи до високої публіцистики чи художньої літератури. Загальновідомо, що далеко не кожне вживання слова в переносному значенні призводить до появи

образності і може вважатися тропом. Тут важливу роль відіграє контекст, тобто те вербальне оточення, яке й вияскравлює семантику, роблячи її оригінальною, новою, не зафіксованою словниками. Так, пояснюючи своє розуміння історії, Олександр Котис ставить цей термін в один ряд із лексемами *життя*, *сьогодні* і протиставляє лексемі *минуле*, а така концепція історії значно відрізняється від традиційної: «Історія – це наука про *життя*, а не про *минуле*» [21, с. 138]; «Історія – це про те, чому ми *сьогодні* такі є, і про те, які ми є» [21, с. 214]. Експресивним у такому разі стає сам факт несподіваного тлумачення засвоєного ще зі школи поняття історії, синонімічного до поняття давнини, минувшини.

Експресивними є нетривіальні порівняння, з допомогою яких автор створює численні алегорично-метафоричні контексти, наприклад: «Сучасність, ця тонесенька *скоринка* на великій буханці *хліба*, дістає реальний сенс» [21, с. 17] (лексема *хліб* абсолютно сакральна й символічна для українця); «Ми не здатні витягнути з минулого *еліксир*, чистий *екстракт*, який можна вважати за істину» [21, с. 138] (процес пізнання минулого допомагають проілюструвати хімічні терміни); «Романтики сконструювали «луцький міф»... Надалі із цього *стовбура* виростили *гілки* й *листя* та ростуть і нині» [21, с. 139] (тут на допомогу приходять біологічні терміни). Роздуми про трагедію ХХ століття несподівано пояснено прикладами з математики: «Якщо *проінтегруємо функцію*, то отримаємо іншу *функцію* з *доданком* невідомої константи. Ця *константа* – невизначеність, яку не знає навіть Бог» [21, с. 191]. У такий дещо еклектичний спосіб авторська історія одного міста демонструє глобальні проблеми сьогодення. Так історія в концепції О. Котиса з науки про минуле стає наукою про сучасне і навіть про майбутнє, про що свідчить такий цілком метафоричний фрагмент: «Намацати ґрунт руїн минулого під ногами, знайти не попіл, а твердий уламок, щоб, не провалюючись, зробити крок уперед» [21, с. 215] (до речі, цей уривок може бути потрактований як у прямому, так і в переносному значенні, тому саме широкий контекст підказує правильне розуміння).

У наступних прикладах маємо випадки не менш яскравих метафор у межах одного речення: «Своєю розповіддю я хочу ... передати вам *енергію любові до Луцька*» [21, с. 17]; «Серед сотень поштових листівок, які *блукають інтернетом*, ми знайдемо лише одну...» [21, с. 25]; «Там не ходять туристи – і це чудово, адже є можливість *доторкнутися до історії*» [21, с. 29]; «Технологія лиття дзвонів... *потонула в глибинах історії*» [21, с. 29]; «*сторінки кровоточили* цими стереотипами» [21, с.15]; «Шляхта була важливим *гравцем у житті міста*» [21, с. 91]; «Тут можна насправду *розчинитися в цій історичній луцькій матерії*» [21, с. 52]; «Буває, що матеріал лежить просто неба доти, доки його не *роз'їсть час*» [21, с. 65]; «Уже тоді Російська імперія, яка *відкусила собі шматок держави*, конкретно втручалася в життя Речі Посполитої» [21, с. 108]; «У радянському проєктуванні відбулася *ерозія модернізму*» [21, с. 189].

Зіставлення логічно протилежних чи несумісних понять формує антитезу: «*Ринок біля замку... Історія і сучасність. Високе і низьке...* Не може бути такого близького сусідства символів – «великої і прекрасної» історії та «низької і потворної» сучасності» [21, с. 38]. Контекстуальними антонімами автор робить лексеми ринок – замок, історія – сучасність, і вони, своєю чергою, доповнюють такі узуальні пари, як високий – низький, прекрасний – потворний.

Є кілька випадків оксиморону, тобто стиснутої антитези, близької до парадоксу: «Чотири століття люди приходили до твердині, щоб *закарбувати своє ім'я*. Такий собі *культурний вандалізм*» [21, с. 29]; «Термін «романтична і *мальовнича руїна*» – одна з головних характеристик Луцька XIX століття» [21, с. 120].

Подеколи нанизування однорідних членів речення має характер градації, як-от: «*Бароко звертає на себе увагу, кричить, здіймає твалт, проникає в глибини душі, змушує відчувати, співпереживати, дивуватися, обурюватися і захоплюватися*» [21, с. 103]; «Тут можна *сісти, поспостерігати, подумати,*

відчути» [21, с. 82]; «Сучасні історики потужно вивчили, підважили й відкинули ці тези» [21, с. 91].

Повтори однакових чи спільнокореневих лексем породжує комічну чи іронічну гру слів (каламбур) – загалом доволі рідкісний стилістичний прийом, бо створювати каламбури може тільки дуже дотепна людина. У книзі О. Котиса їх достатньо: «*Історія з пасквілем дивом вигулькнула в історії Луцька в XIX столітті*» [21, с. 90]; «*Це найцентральный центр міста*» [21, с. 204]; «*Великий страх завершився великим пишком*» [21, с. 111]; «*Перебуваючи у складі європейської держави, Луцьк влився в європейське життя*» [21, с. 164]; «*Молитва за припинення епідемії. Скоро про неї забудуть, бо прийде «епідемія» інша*» [21, с. 75].

Висновки до розділу 2

Грунтовний лінгвостилістичний аналіз книги О. Котиса «*Луцьк. Тисяча років життя та історії*» свідчить про органічне поєднання принципів науковості та доступності у формуванні оповіді про локальну історію одного міста. Цього було досягнуто завдяки майстерному комбінуванню ознак кількох функційних стилів (наукового, розмовного, публіцистичного), застосуванню різноманітних засобів експресивності та образності.

Лексичною домінантою наукового стилю є терміни. У книзі О. Котиса використано майже три сотні понять і термінів: 1) загальнонаукові, 2) історичні та політологічні; 3) інших галузей знань (економіка, соціологія, право, математика, фізика, мистецтвознавство та ін). Частина з цих термінів ужито десятки разів, але найчастотнішим закономірно виявився термін *історія*. Аби не переобтяжувати оповідь для широкого загалу науковими деталями, автор послуговується прийомом переосмислення терміна і вводить його в метафоричні контексти, що значно полегшують сприйняття наукової інформації. Відбувається детермінологізація – стилістично виразне явище, яке може кваліфікуватися як експресив.

Якщо історіографія наукова містить чимало дат, що сповільнює загальне сприйняття інформації, то авторів науково-популярного тексту довелося редукувати певну частину цього контенту (у книзі згадано порівняно небагато важливих для історії міста дат).

На контрасті генетично чи стилістично віддалені одиниці (наприклад, книжна лексика з розмовною, нейтральна – з діалектною чи сленгом тощо) отримують нові семантичні відтінки й мають експресивний ефект. Особливо помітною стає ця експресія, коли слово сучасної цифрової доби (неологізм) стоїть на одній сторінці поруч з архаїзмом чи історизмом, без яких історична література просто неможлива. Такі приклади свідчать, що О. Котис не тільки широко залучає, а й сміливо комбінує усі лексико-фразеологічні ресурси української мови, здатні формувати виражальний компонент тексту.

Вплив емоцій на ментальну діяльність людини відображається і на синтаксичному рівні, а певним чином організовані конструкції (наприклад, ланцюжки коротких запитань на тлі досить розлогих простих і складних речень, змодельовані діалоги, речення з низкою однорідних членів, з еліпсисом, з парцеляцією, з інверсією, синтаксичний паралелізм тощо) здатні значно підвищувати емоційно-експресивний тон оповіді, підштовхувати до власних оцінок прочитаного.

О. Котис досить часто послуговується засобами художньої експресивності (метафора, порівняння, антитеза, каламбур, градація), які створюють таку образну канву наукового тексту, яка наближає його подеколи до високої публіцистики чи белетристики.

РОЗДІЛ 3. ЖАНРОВИЙ СИМБІОЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ НАРАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ КНИГИ О. КОТИСА

3.1. Елементи мемуарного жанру в науково-популярному тексті

Формування наративної стратегії як комплексного підходу до передавання інформації і впливу на реципієнта належить до числа базових, визначальних основ текстотворення. Спочатку наратологія, яка сформувалася на міжгалузевому перетині споріднених концепцій у філософії та літературознавстві, вивчала теорію оповіді / розповіді / нарації у художньому творі й, відповідно, досліджувала в цьому аспекті лише літературні тексти. Тепер уже говорять про так званий «наратологічний поворот» [33], бо зараз цими питаннями переймаються і провідні педагоги-методисти, і політичні консультанти, й іміджмейкери, і маркетологи, і журналісти, і рекламисти, і спічрайтери, і практичні психологи, тобто фактично представники усіх сфер, чия діяльність так чи інакше пов'язана з впливом на отримувача інформації, послуг тощо чи з певними цілеспрямованими маніпулятивними практиками.

Одним із потужних інструментів наративної стратегії книги «Луцьк. Тисяча років життя та історії» є цікаве поєднання (своєрідний симбіоз) різних жанрів (історіографія, популярна література, мемуари, путівник, щоденник), яке має на меті створення тісного контакту з читачем через залучення його уваги, встановлення з ним емоційного зв'язку, бажання пояснити складні речі в доступний спосіб, а відтак вплинути на переконання чи навіть змінити ставлення читача до порушеної теми.

Зміст самого поняття «жанр» постійно змінюється й удосконалюється, бо в процесі історичного розвитку літератури й філологічної науки виникають якісь нові ознаки й формуються нові наукові підходи до його осмислення. А термін жанр зараз уживають і в значенні літературного роду (*ліричний жанр*), і виду (*жанр драматичної поеми*), і різновиду стилю (*науково-популярний жанр, жанр інтерв'ю*), і різновиду мовлення (*жанр звернення, доповіді*) [3, 27, 46], однак у кожному разі береться до уваги набір таких релевантних ознак, які відрізняють один тип тексту від іншого, що має свій набір таких ознак. Як

правило, це є приналежність до того чи того роду літератури, виду, форми, його обсягу, тематики, засобів образності тощо, за якими й визначають конкретний жанр. Інакше кажучи, жанр – це така своєрідна форма здійснення й побутування наративу.

У книзі О. Котиса наратор постійно змінюється: основний оповідач (маркер *я*) доволі часто ніби відходить на задній план і дає місце знеособленому наратору (ніяк не маркується) або фокусується на особі читача (тоді з'являються маркери *ви* / *ти*). Мемуари, або ж спогади, найчастіше пишуться від першої особи (*я* або *ми*), тому це доволі зручний прийом зменшити дистанцію між автором і читачем. Наприклад: «По центру картини *ми* бачимо Вітовта, Ягайла, Сигізмунда...» [21, с. 36]; «Якогось дня *ми* приїхали сюди в бруднішому одязі...» [21, с. 82]; «Стверджувати, що *ми* були під ратушею, не беруся» [21, с. 83]; «*Ми* одразу стаємо глядачами в природному амфітеатрі, на сцені якого — старе місто» [21, с. 16].

Часом уживання інших займенників замість першої особи – це просто цікавий стилістичний прийом, заснований на граматичній транспозиції: «*Тобі* за листуваннями, прізвищами й іншою інформацією треба уявляти той світ. А тут нічого уявляти не потрібно – *ти* все бачиш!.. *Ти* влізаєш в уяву людей...» [21, с. 183]; «Тоді *ти* ніби дотикаєшся до процесу творення історії...» [21, с. 184]. Відбувається певна інтимізація оповіді, адже завдяки такій заміні читач ставить себе на місце наратора.

Авторське *Я* супроводжує читача від першої до останньої сторінки книги, воно є ядром усього автобіографічного наративу книги: і коли йдеться про особисті напрацювання О. Котиса, його сумніви, роздуми, конкретні дії і сподівання; і коли йдеться про загальновідомі періоди розвитку Луцька як міста і про не відомі широкому загалу історії; і коли автор обирає героями своєї оповіді знаних історичних осіб чи пересічних лучан. Наприклад: «Шкільна історія *мені* здавалася нуднуватою... *Я* не дуже вчитувався... *Мене* завжди цікавило, що ж було тут, на цій вулиці, де нині *моя* школа, де *мій* будинок» [21, с. 11]; «Отак ідучи вулицею... почув щось неймовірне. *Я*

зупинився» [21, с. 13]; «*Я* вирішив, що це гарна можливість розповісти про історію – просто й цікаво» [21, с. 13]; «Фотографія і *мені* допомагала пізнавати місто» [21, с. 15]; «Так *я* віднайшов перший невідомий ракурс міста зі старої поштівки. *Мою* радість годі описати» [21, с. 15]; «*Я* відчуваю дивну меланхолію» [21, с. 137]; «*Я* прагнув знайти щось луцьке...» [21, с. 174]; «Ніколи не *подумав* би, що *сидітиму* на березі Бодензеє з офіцером ізраїльської армії та *слухатиму* його розповіді з історії Луцька» [21, с. 190]; «Якогось вечора *я* прогулювався невідомими вулицями Луцька, дивувався чи не кожному куточку» [21, с. 43]; «Так відбулося *моє* знайомство з Окольным замком і його єдиною збереженою до наших днів вежею Чорторийських» [21, с. 44]. Як бачимо, граматичними маркерами Я-наратора стали особовий займенник *я* першої особи однини в усіх його відмінкових формах, присвійний займенник *мій* у різних формах (рід, число, відмінок), дієслівні форми першої особи однини. Усе це – частина спогадів автора про його дитинство й шкільні роки, проведені в Луцьку, про тривалий час його захоплення рідним містом, про своє рішення ділитися своїм баченням з іншими людьми, про написані про Луцьк розвідки, про подорожі, про свої плани і мрії. У книзі «Луцьк...» дуже багато таких автобіографічних моментів, бо автор твердо переконаний: тільки тоді, коли наука стає твоєю особистою справою, вона може стати цікавою ще комусь. Саме так найчастіше науковці перетворюються на популяризаторів науки. І без конкретних біографічних моментів із минулого тут важко обійтися. Це можна кваліфікувати як елементи жанру мемуарів у науково-популярному тексті.

Мемуарний жанр кваліфікується як «автобіографічні записки, літературні спогади про минулі події, у яких автор брав участь або був їхнім очевидцем» [27, с. 235]. Це особлива форма розповіді, заснована на особистому досвіді, тому має високий рівень суб'єктивності. Написані від першої особи, спогади передають чийсь унікальний досвід і погляд на події. Оскільки автор був і учасником, і свідком певних подій, то він неодмінно дає

свої оцінки, висловлює емоції, враження, словом, усе те, чого позбавлені офіційні історіографічні джерела й описи.

Важливим компонентом спогадів (що якраз і робить їх цікавими не тільки для самого автора) є наявність історичного контексту (згадки про значущі дати, місце, епоху, якісь конкретні реалії соціального, політичного, культурного характеру). Наприклад: «З 2021 року це місце відродилося... Мені пощастило бути учасником тих *подій*. Завдяки нехай і дуже незначному, але вкладі у *процес реставрації та відновлення підземель* я пізнав це місце не лише через дотик, фотографію і текст. І це дуже цінно» [21, с. 45]; «Це було у 2012 році. Якось кількоро нас вирішили повзаємодіяти з публікою» [21, с. 212]; «Прогулянка нетрями забудови у 2019 році привела мене до одного з будинків... У 2023 році ця історія дістала несподіване продовження» [21, с. 213]; «Приблизно таку розмову я мав *багато років тому на вулиці Драгоманова*. Нині мені за це соромно» [21, с. 65]; «Для мене в *ті часи блукань* кожна моя спроба щось відчутти і знайти була неймовірним досвідом» [21, с. 66]; «У 2012 році я вперше свідомо потрапив за кордон. Маючи свої перші відкладені гроші..., придбав *шестиденний тур Європою*» [21, с. 95]; «Розгорнувши книгу на першій-ліпшій сторінці, я просто заціпенів. Мої очі натрапили на те *єдине сакральне для мене слово*. І раптом я все зрозумів» [21, с. 93]; «Це були *пізні 2000-ні*, коли навіть онлайн-архівів та бібліотек ще толкових не було» [21, с. 114]; «*Київ, 3 лютого 2022 року. Собор Святої Софії. Божественна літургія з нагоди третьої річниці інтронізації Епіфанія. Інша реальність*: ще не почалася повномасштабна фаза *війни*, ще лютує *корона*... Моляться за припинення епідемії. Скоро про неї забудуть, бо прийде «епідемія» інша» [21, с. 75]; «Можливо, це й дивно, але часто відчуваю, що людей *минулих двохсот років* я ніби знав особисто» [21, с. 136]; «Маю свій улюблений куточок у *нетрях луцької забудови 1930-х років*» [21, с. 181]. Абсолютно точна хронологія, конкретні локації, імена відомих людей – усе це реальні маркери мемуарного жанру. Одним із його різновидів є жанр щоденника, у якому час від часу або ж постійно упродовж тривалого періоду

записують якісь значущі події, зустрічі з цікавими людьми, свої враження, плани на близьке й далеке майбутнє. Можливо, окремі фрагменти з наведених вище прикладів більше схожі на щоденникові записи, аніж на мемуарні. Але в них однакова мета – підсилити психологічний аспект, встановити тісніший емоційний зв'язок з читачем, адже ділитися сокровенними думками можна тільки з досить близькими людьми, і це є однією з переваг наративної стратегії О. Котиса.

У книзі активно задіяні й інші важливі елементи нарації. Наприклад, введення до оповіді про місто персонажів з їхніми цікавими історіями (персональний наратив). І зараз ідеться не про відомих князів, правителів, урядників, потужних промисловців чи діячів культури, про яких можна знайти інформацію будь-де. Скажімо, в розділі про Луцьк у складі Речі Посполитої виринає постать нікому не відомого Балтазара Тишки – «виняткового благодійника», який, обіймаючи посаду скромного каноніка, так уміло залучав кошти волинської шляхти на соціальні проєкти, що вони надовго змінили обличчя тодішнього Луцька. У наступному епізоді в центрі уваги Кароль Франко – чернець-домініканець, що прожив лише вісімнадцять років, але за неймовірний аскетизм і набожність його готувалися оголосити святим. Окремі сторінки присвячені непростим долям і винятковим діянням лучан, дотичних до історії Луцького братства: Галшки Гулевичівни, Йова Кондзелевича і Данила Братковського – і тривалих історій їх канонізації. Розповідаючи про життєві принципи і норми місцевої шляхти, автор наводить дотепну історію, відому як «луцький пасквіль», та її авторку Олену Копоть з усіма її численними статусними і родинними зв'язками, аби пояснити читачам, чому цей вірш і досі висить на площі Ринок – центрі тодішнього міста.

В історію Луцька між двома світовими війнами автор уводить розповіді про забутих, але визначних для свого народу караїмів – лучан Авраама Фірковича, Соломона Луцького, Сергія Рудковського, Олександра Мардковича. Поміж згаданих автором знищених у гетто простих євреїв виникає постать «Праведника народів світу» українця Вітольда Фоменка –

простого міського перукаря, який врятував від крематорію кілька десятків невинних життів. А нині луцькі старожитності зберігають такі пересічні інтелігенти, як пан Володимир (автор не вказує його прізвища, бо це несуттєво, адже в кожному місті є небайдужі до його історії прості люди).

Дослідники вважають, що персонажі, конфлікт і сюжет – це основні елементи наративної стратегії літературного твору. Саме через них автор формує ідею твору, забезпечує емоційний зв'язок із читачами і, можливо, навіть впливає на їхній світогляд або змінює вже усталені погляди. Зрозуміло, що згадані вище персоналії популярної історії одного міста не можуть претендувати на статус художнього образу. Але за допомогою таких живих вкраплень у розповідь про основні періоди в історії Луцька формується особлива наративна стратегія, експресивна й емоційна водночас, яка повною мірою дозволяє авторові втілити «щире бажання допомогти людям хоч трішки пізнати місто і подивитися на нього дещо інакше» [21, с. 215].

3.2. Жанрові ознаки путівника в популярній історіографії

Якщо елементи жанру мемуаристики (автобіографічний наратив) забезпечують постійну присутність у науково-популярному дискурсі його автора, то залучити читача (окрім описаних у Розділі 2 емоційно-експресивних засобів лексики, фразеології, синтаксису, а також елементів риторики) допомагає прийом використання специфічних рис іншого жанру – путівника, який практично візуалізує шлях мандрівника найцікавішими локаціями Луцька.

Згідно з даними відкритих інтернет-джерел і словників, путівник – це своєрідний довідник, присвячений якомусь об'єкту (пам'ятці, музею, місту, артефакту, території, знаковій події тощо) [46]; тепер він може бути не тільки друкованим, а й мати сучасний цифровий формат (електронний, аудіовізуальний, подкаст). Як і в будь-якому довідковому виданні, у путівнику мусить бути інформація подвійного змісту: 1) для полегшення орієнтування в цьому об'єкті та 2) для отримання нових знань під час його відвідування.

Окрім об'єктивних описів (дані про час, епоху, якісь матеріальні особливості, історичне чи соціокультурне значення тощо), у путівнику можна знайти корисні поради, різні цікавинки, рекомендовані заклади харчування і проживання, дані про навігацію та логістику для відвідувачів і гостей. До речі, для закордонних туристів усю інформацію українською в путівниках дублюють зазвичай англійською (або іншою іноземною) мовою, тому цією продукцією багато хто користується як своєрідним посібником для вивчення нової мови хоча би в обсязі, необхідному для подорожі. Як особливий жанр довідкового характеру, путівник має на меті допомогти спланувати подорож, зорієнтуватися на місцевості, більше дізнатися про об'єкт або локацію і зацікавити маршрутом якомога більшу кількість охочих.

Перші ознаки путівника у книзі О. Котиса з'являються ще перед вступною частиною: «Це видання містить *карту*, за якою можна знайти всі згадані *локації* Луцька. *Переходьте* за *к'юаркодом*, звертайте увагу на примітки та «шпильки» на берегах книжки. Щасливої *мандрівки*!» [21, с. 9]. Автор на самому початку натякає читачам, що це інтерактивне видання може слугувати надійним джерелом і для візуалізації багатьох описаних у тексті моментів, а іменники *карта*, *локація*, *мандрівка*, дієслівні форми наказового способу *переходьте*, *звертайте увагу* взагалі характерні для такої активності, як екскурсія містом. «Це ще одна точка для *прогулянки*» [21, с. 200] – рекомендації від автора сприймаються як поради від справжнього фахівця.

З огляду на такий початок абсолютно природно, що в книзі досить частотними є лексеми тематичної групи «туризм». Це, по-перше, відповідні назви зацікавлених осіб, які подорожують чи ходять на екскурсії: «Після історій про барокові костели, чудотворні ікони і дипломатію Вітовта *турист*, кинувши погляд донизу, може відчути різкий контраст» [21, с. 38]; «До уваги *туристів* кількарівневі підземелля під колишнім костелом єзуїтів...» [21, с. 45]; «На сьогодні, навіть у час війни, тут багато *відвідувачів*, спраглих до пізнання підземного Луцька» [21, с. 45]; «*Туристи* бачать по місту невеличкі скульптури [21, с. 53]; «Вийшовши з брами Окольника, *мандрівник* середини

XVIII століття побачив би й інші камінці в короні «римського» Луцька» [21, с. 98]; «До уваги *глядачів і відвідувачів* – класика української образотворчості» [21, с. 30].

По-друге, це загальні назви об'єктів, які неабияк привертають увагу туристів. Нейтральними в цьому переліку є слова *локація, місце, частина, пам'ятник, краєвид, вид, ракурс* тощо. Наприклад: «ЦУМ – важлива *локація* в центрі Луцька. З панорамних вікон розгортається розкішний *краєвид* на колишні будівлі, а також на старе місто» [21, с. 18]; «...перший невідомий *ракурс* міста зі старої поштівки» [21, с. 15]; «На *мапі* міста є *пам'ятник*, пов'язаний з давніми часами. Годі знайти *краще місце* для нього – самий *центр* ділового, культурного, політичного життя» [21, с. 22]; З верхівки головної вежі розгортається *вид* на все старе місто» [21, с. 25]. Решта номінацій – експресивно забарвлені словосполучення, як-от: «Ця *туристична фішка* додає колориту не лише замку, а й усьому старому місту» [21, с. 53]; «Замок Любарта – *головний туристичний об'єкт* міста з кількома музеями» [21, с. 25]; «У підземній частині відкрили музейний простір, який став *новою культурною точкою*» [21, с. 45]; «Ця *локація* може стати *хорошим місцем* для медитації та молитви» [21, с. 72].

Третім складником зазначеної тематичної групи є назви туристичної продукції і послуг: «Під крилом колегіуму ... розташований *музейний простір* із технологіями віртуальної реальності ... «Окольний замок», який радо запрошує всіх на *екскурсії*» [21, с. 60]; «*Блукати* замковими *підземеллями* на *екскурсіях* у Луцьку можна не одну годину» [21, с. 46]; «Поява такого *музейного артефакту* гарно лягла в атмосферну прогулянку» [21, с. 93]; «У багатьох *путівниках, брошурах, туристичних буклетах* й іншій *інформаційній продукції* ви завжди знайдете *Музей Волинської ікони*» [21, с. 94].

О. Котис досить часто використовує специфічну лексику гідів чи екскурсоводів, яка допомагає туристам зорієнтуватися в просторі, зрозуміти особливості маршруту чи місцевості. Найчастіше це різноманітні обставини місця, виражені прислівниками чи прийменниково-іменниковими

конструкціями. Наприклад: «*на перетині кількох історичних вулиць, біля міської ради...*» [21, с. 22]; «*Праворуч від входу в замок висить репродукція картини...*» [21, с. 36]; «*Далі, у напрямку монастиря бригідок, також є хід...*» [21, с. 45]; «*Практично навпроти збережених братських споруд ... починається вулиця Братковського. Вона ... веде до колишнього костелу єзуїтів, звідки вже недалеко і до замків*» [21, с. 79]; «*Якщо від шпиталю й монастиря боніфратрів не повертати праворуч на Ринкову, а йти далі на захід вулицею Кафедральною, яка невдовзі переходить у Кармелітську, можна опинитися біля костелу*» [21, с. 98]; «*Біля головного вівтаря – вхід у бібліотеку*» [21, с. 98]; Насамперед зверніть увагу на барокові скульптури *обабіч* головного входу...» [21, с. 56].

Особливу увагу привертають синтаксичні конструкціями з дієсловами руху, що надають своєрідного динамізму авторській оповіді. Такі речення ніби спеціально призначені для туристів, лучан і гостей міста, аби унаочнити їхній маршрут, підказати найпривабливіші локації і шляхи до них. Наприклад: «*Гуляючи в цій частині міста, обов'язково підніміться на п'ятий поверх*» [21, с. 17]; «*Якщо вийти на дах якоїсь будівлі, можна побачити гарний краєвид*» [21, с. 19]; «*Доведеться побродити вуличками й проходами...*» [21, с. 18]; «*Щоб відчути вікову глибину луцької твердині, треба пройтися стежкою під зовнішньою стіною замку*» [21, с. 29]; «*Нині в Луцьку існує музейний простір «Окольний замок». Туди неодмінно варто потрапити*» [21, с. 32]; «*Гуляючи вуличками старого міста, щодня можна почути мелодію, яка лунає з найвищої точки В'їзної вежі замку*» [21, с. 52]; «*Коли вам вдасться потрапити сюди на органний концерт..., то можна насправду розчинитися тут*» [21, с. 54].

Неважко помітити, що поряд з такими дієсловами часто вживаються модальні слова на кшталт *треба, можна, варто*, дієслова *раджу, рекомендую*. Наприклад: «*Також тут можна уявити себе Вітовтом, примірявши його корону*» [21, с. 38]; «*Посмакувати десертом із шоколадною вежею замку, роздумуючи про можливості, перспективи і символізм корони Вітовта, – це те, що обов'язково треба зробити в Луцьку*» [21, с. 39]; «*Що цікавого можна*

побачити в колишньому єзуїтському костелі Луцька? [21, с. 56]; «*Рекомендую пройтися* вулицями Червоної калини, 8 Березня, Саперів...» [21, с. 186]; «І ним обов'язково *раджу пройти* для пізнання подальших важливих луцьких шпилів» [21, с. 38]; «Це місце *варте відвідування* уже хоча б тому...» [21, с. 188].

Як у справжньому путівнику, у книзі можна знайти додаткову інформацію про знакові заклади харчування в Луцьку. Наприклад: «У ресторані під замком із промовистою назвою «Корона Вітовта» *вам подадуть* десерт із шоколадною в'їзною вежею» [21, с. 38]; «До того ж тут немало хороших кафе та ресторанчиків, які можна рекомендувати. *Знайдіть свій!*» [21, с. 200]. Звісно, що це не просто інформація, це ще один спосіб поділитися чимось особистим і дати слушні поради лучанам і гостям міста задля досягнення кінцевої мети – відчувати себе частиною локальної, а зрештою, і глобальної історії.

Як бачимо, використання окремих елементів наративу (персонажі – відомі й невідомі герої книги, конфлікти й проблеми цих героїв, риси сюжетності (події та їх наслідки), відкрита чи прихована авторська інтенція, встановлення емоційного зв'язку з читачем, спонукання до певних дій, наявність яскраво вираженої і чітко сформульованої основної думки книги тощо) знаходить своє втілення у формі жанру і прямо пов'язане зі зміною цієї форми. Жанр путівника, наприклад, не передбачає жодної іншої історичної інформації, окрім тієї, що вважається туристичною родзинкою; кількість історичних дат зводиться до абсолютного мінімуму, та й історичні постаті тут згадуються тільки загальновідомі. Тому книга О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії» хоч і не є путівником, проте активно час від часу експлуатує цей жанр задля виразності, задля встановлення тісного контакту з читачем у плані якихось порад чи рекомендацій. На наш погляд, це і є колосальною перевагою оповіді, у якій жанровий симбіоз сприяє формуванню особливої

наративної стратегії, здатної втримати увагу читача від першої до останньої сторінки.

Висновки до розділу 3

Одним із потужних інструментів наративної стратегії книги «Луцьк. Тисяча років життя та історії» є цікаве поєднання різних жанрів (історіографія, популярна література, мемуари, путівник, щоденник), яке має на меті створення тісного контакту з читачем через залучення його уваги, встановлення з ним емоційного зв'язку, бажання пояснити складні речі в доступний спосіб, а відтак вплинути на переконання чи навіть змінити ставлення читача до порушеної теми.

Мемуарний жанр як особлива форма розповіді, заснована на особистому досвіді, має високий рівень суб'єктивності. Написані від першої особи, спогади передають чийсь унікальний досвід і погляд на події. Оскільки автор був і учасником, і свідком певних подій, то він неодмінно дає свої оцінки, висловлює емоції, враження, словом, усе те, чого позбавлені офіційні історіографічні джерела й описи. Важливим компонентом спогадів (що якраз і робить їх цікавими не тільки для самого автора) є наявність історичного контексту (згадки про значущі дати, місце, епоху, якісь конкретні реалії соціального, політичного, культурного характеру). На нашу думку, окремі фрагменти спогадів більше схожі на щоденникові записи, аніж на мемуарні. Та в будь-якому разі автор твердо переконаний: тільки тоді, коли наука стає твоєю особистою справою, вона може стати цікавою ще комусь. Імовірно, це і є шлях від науковця до популяризатора науки.

Мемуари мають лексичні й граматичні маркери: особові й присвійні займенники, дієслівні форми теперішнього (перша особа однини) й минулого часу, численні власні назви (антропоніми, топоніми, ойконіми, хрононіми), назви подій і станів автобіографічного характеру.

Якщо елементи жанру мемуаристики гарантують постійну присутність у науково-популярному дискурсі його автора (автобіографічний наратив), то залучити читача допомагає прийом використання специфічних рис іншого

жанру – путівника, який практично візуалізує шлях мандрівника найцікавішими локаціями Луцька (апелятивний наратив). Найхарактернішими ознаками цього жанру є лексеми тематичної групи «туризм»: назви різноманітних туристичних локацій, втрачених і збережених будівель, пам'яток архітектури й містобудування, назв туристичної продукції і послуг тощо. Привертають увагу й лексеми орієнтації в просторі, дієслова руху, назви культових закладів харчування, страв і напоїв, а особливо лексикон порад і апеляцій до читачів.

Книга О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії» не є ані мемуарами, ані путівником, проте активно час від часу експлуатує ці жанри задля виразності, встановлення тісного контакту з читачем у плані інтимізації тексту, якихось авторських порад чи рекомендацій, заснованих на власному досвіді. На наш погляд, це і є колосальною перевагою оповіді, у якій жанровий симбіоз сприяє формуванню особливої наративної стратегії, здатної втримати увагу читача від першої до останньої сторінки.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасного науково-популярного ресурсу, який у ХХІ столітті помітно урізноманітнив свої форми, збільшив обсяги і змінив риторику, дотичні до актуальних пошуків у рамках лінгвостилістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології, історії літературної мови, наратології, теорії і практики масової комунікації, що однозначно свідчить про неабиякий інтерес науковців до феномену популяризації науки в суспільстві. Мовознавчі праці переконливо доводять, що домінантними ознаками сучасного науково-популярного тексту є цілеспрямована селекція і редукція наукової інформації, експресивність мовлення, широке використання розмовних рис з опертям на життєвий досвід та емоційний інтелект читача, залучення елементів нарації та художньої образності. Науково-популярний текст має так інтерпретувати інформацію, щоб максимально зацікавити реципієнта і впливати на нього. Автор такого контенту мусить бути помітним, а його суб'єктивні акценти – виразними, однозначними, емоційними.

Інтерпретація історії та її популяризація в епоху інформаційного суспільства має світоглядне значення, формує особисті й національні цінності, впливає на суспільну думку і гуманітарну політику. Тому важливо розуміти стратегії такого впливу, розкрити авторські прийоми і знахідки. Ґрунтовний лінгвостилістичний аналіз книги О. Котиса «Луцьк. Тисяча років життя та історії» свідчить про органічне поєднання принципів науковості та доступності у формуванні оповіді про локальну історію одного міста. Цього було досягнуто завдяки майстерному комбінуванню кількох функційних стилів (наукового, розмовного, публіцистичного), жанрів, наративних практик та застосуванню різноманітних засобів експресивності та образності.

Належний науковий рівень книги «Луцьк...» забезпечують лексичні домінанти історіографії – терміни й абстрактні поняття, дати, назви історичних епох, подій, артефактів, персоналій тощо. О. Котис використав понад три сотні понять і термінів з різних галузей знань (історія, політологія, економіка, соціологія, право, мистецтвознавство, фізика, математика та ін.),

найуживанішим з яких закономірно став термін *історія*. Але, враховуючи потреби цільової аудиторії, автор часто послуговується прийомом детермінологізації, тобто вживає термін у метафоричному контексті, що, з одного боку, значно полегшує сприйняття наукової інформації, а з іншого, стає одним з найпомітніших засобів експресивності цього науково-популярного тексту.

Своєрідною стилістичною протиположністю власне науковим компонентам тексту стала численна розмовно-просторічна лексика. Такі генетично й стилістично віддалені одиниці (наприклад, книжна лексика поряд з розмовною, нейтральна – з діалектною чи сленгом) завдяки контрасту отримують нові семантичні відтінки і справляють неабияке враження. Особливо помітною стає ця експресивність, коли слово сучасної цифрової доби (неологізм) вживається в одному контексті з архаїзмом чи історизмом, без яких історична література просто неможлива. Такі приклади свідчать, що О. Котис не тільки широко залучає, а й сміливо комбінує усі лексико-фразеологічні ресурси української мови, здатні формувати виразний компонент тексту.

Синтаксичний стрій тексту теж має потужний вплив на мисленнєву діяльність читача, на швидкість опрацювання інформації. Тому авторські оповіді про історію Луцька й лучан, роздуми про минуле й майбутнє, ліричні відступи містять у собі чимало різноманітних конструкцій експресивного синтаксису: риторичні запитання, окличні й неповні речення, вигуки, ланцюжки коротких запитань на тлі досить розлогих простих і складних речень, змодельовані діалоги, речення з низкою однорідних членів, з еліпсисом, з парцеляцією, з інверсією, синтаксичним паралелізмом тощо. Усі вони значно підвищують емоційно-експресивний тон оповіді, підштовхують до власних оцінок прочитаного.

Залучення засобів художньої виразності (метафора, порівняння, антитеза, гумор, каламбур, градація) створює таку образну канву наукового тексту, яка наближає його подеколи до високої публіцистики чи белетристики.

Одним із потужних інструментів популяризації науки в книзі «Луцьк. Тисяча років життя та історії» є цікаве поєднання різних жанрів (історіографія, мемуари, щоденник, путівник), яке має на меті задовольнити не тільки ментальні, а й емоційні запити читача, пояснити складні речі в доступний спосіб, а відтак змінити ставлення читача до порушених тем.

Мемуарний жанр має високий рівень суб'єктивності. Якраз спогади, щоденники уможливають наявність відвертих оцінок, висловлення емоцій, вражень, сумнівів, розчарувань, словом, усього того, чого позбавлені офіційні історіографічні джерела й описи. Мемуарний жанр як особливий спосіб наративу має лексичні й граматичні маркери: особові й присвійні займенники, дієслівні форми першої особи теперішнього й минулого часу, численні власні назви (антропоніми, топоніми, ойконіми, хрононіми), зафіксовані події і стани особистого характеру.

Якщо елементи жанру мемуаристики гарантують постійну присутність у науково-популярному дискурсі його автора (автобіографічний наратив), то залучити читача допомагає прийом використання жанрових рис путівника, який практично візуалізує мандрівку найцікавішими локаціями Луцька (апелятивний наратив). Найхарактернішими ознаками цього жанру є лексеми тематичної групи «туризм»: назви різноманітних туристичних локацій, пам'яток архітектури й містобудування, назв туристичної продукції і послуг тощо. Привертають увагу й лексеми орієнтації в просторі, дієслова руху, назви культових закладів харчування, страв і напоїв, а особливо лексикон порад і апеляцій до читачів.

Отже, у дослідженому науково-популярному тексті, покликаному зацікавити широку аудиторію історією одного міста, засоби мовної організації забезпечують не лише доступність та емоційність викладу, а й створюють ефект співучасті, роблять допитливого читача частиною індивідуального та колективного досвіду цілого народу. Така наративна стратегія автора спирається на жанровий симбіоз та стилістичну експресивність, що є визначальною ознакою сучасного науково-популярного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баган М. П. Експресивність сучасного українськомовного наукового дискурсу: межі можливого. *Вісник КНЛУ*. Сер. Філологія. 2017. Т. 20. № 1. С. 9–17.
2. Білограць Х. Р. Цільова аудиторія та канали поширення науково-популярної інформації в медіа. *Держава та регіони*. Сер.: Соціальні комунікації. 2019. № 3 (39). С. 18–24.
3. Бессонова А. Визначення жанру в сучасних лінгвістичних дослідженнях у рамках вивчення науково-популярного дискурсу. *Trends and Tendencies in Modern Philology*. 2020. № 3. С. 159–166.
4. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія. Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2005. 406 с.
5. Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2014. Вип. 25. С. 95–113.
6. Бондаренко Т. О. Популяризація науки у вітчизняному медіапросторі. *Держава та регіони*. 2012. № 1.
7. Босак Е. І. Наукове vs популярне: боротьба двох історій як фактор творення образу українців у Польщі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Сер.: Історія. 2020. Вип. 1 (42). С. 102–108.
8. Венгринюк М. І. Діалогізація як ключовий засіб популяризації наукового знання у виданні Роберта Сапольскі «Біологія поведінки: причини доброго і поганого в нас». *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 38. С. 9–13.
9. Венгринюк М. І. Академічне письмо крізь призму наративу: приклад популяризації науки у працях Роберта Сапольскі. *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 41. Т. 1. С. 34–39.
10. Грищенко А. П. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник. 2-ге вид. Київ: Вища шк., 1997. 493 с.

- 11.Данилюк Ю. М. Жанри наукового стилю: структура, лексика, синтаксис. *Інтегровані комунікації*. 2017. № 3. С. 66–69.
- 12.Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле; пер. В. Склокін. Київ: Ніка-Центр, 2012. 264 с.
- 13.Дудик П. С. Стилїстика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2005. 368 с.
- 14.Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук): автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2012. 22 с.
- 15.Дядюра Г. М., Колесник Д. М. Мовні засоби в науковій творчості В. Бондарчука. *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка*. Сер. Філологічні науки (мовознавство). 2020. № 13. С. 42–46.
- 16.Зелінська Н. В. Поетика приголомшеного слова: українська наукова література ХІХ–початку ХХ ст. Львів, 2003.
- 17.Іщенко Н. Г. Лексико-граматичні домінанти наукового тексту. *Вісник Національного технічного університету «КПІ»*. Сер.: Філологія. Педагогіка. 2013. № 1. С. 32–42.
- 18.Єрмоленко С. Я. Експресивність. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. Бажана, 2004. 824 с.
- 19.Коваль Т. Л. Експресиви як безпосередній засіб репрезентації експресивної функції мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. 24. Ч. 2. С. 468–476.
- 20.Ковальська Н. А. Релевантність експресивності в науково-популярних текстах економічного дискурсу. *Вісник Запорізького національного університету*. Сер. «Філологічні науки». 2015. № 1. С. 377–385.
- 21.Котис О. Луцьк. Тисяча років життя та історії. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
- 22.Кочукова Н. І. Прояви авторської індивідуальності в мовознавчих текстах наукового та науково-популярного підстилів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Сер. «Філологічні науки». Мовознавство. 2016. № 5. Т. 1. С. 168–171.

- 23.Кочукова Н. І., Ягубова Т. В. Лексичні й синтаксичні засоби репрезентації сучасного науково-популярного медіатексту. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 26. Т. 2. С. 14–19.
- 24.Коропатніцька Т. П. Функціонування порівняння в науково-популярному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2016. Вип. 21. С. 46–50.
- 25.Люзняк М. М. Українська науково-популярна книга в національній культурі кінця ХІХ – початку ХХ століття. Львів: ЛКДФ «Атлас», 2010. 504 с.
- 26.Люзняк М. М. Соціокультурні чинники ефективності формування української науково-популярної книги ХІХ століття. *Культура України*. 2013. Вип. 41. С. 100–109.
- 27.Мала філологічна енциклопедія: довідкове видання / Укладачі: Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. Київ: Довіра, 2007. 478 с.
- 28.Марчук Л. Детермінологізація як засіб неосемантизації термінів у художньому стилі сучасної української мови. *Лінгвостилістичні студії*. 2017. Вип. 6. С. 122–128.
- 29.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
- 30.Мельник О. М. Виразальні засоби сучасного науково-популярного тексту (на матеріалі українського перекладу книги Мічіо Кайку «Майбутнє розуму»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. «Філологія». 2019. Вип. 5 (73). С. 147–150.
- 31.Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 11–23.
- 32.Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (стилістичний аспект). Київ, 1997. 303 с.
- 33.Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. Тернопіль: ТНПУ, 2005. Вип. 16. С. 29–46.

- 34.Пашкевич К. Наративні стратегії в популярній історіографії: мовні засоби залучення читача. *Актуальні питання сучасної гуманітаристики: комунікативно-культурологічний аспект*: зб. матеріалів конф. Кам'янець-Подільський, 2025. С. 54–57.
- 35.Пашкевич К., Приймачок О. Детермінологізація як засіб експресивності сучасної науково-популярної історіографії (на матеріалі О. Котис «Луцьк. Тисяча років життя та історії»). *Scripta manent: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики*: зб. наук. пр. Вип. 12 / уклад. Л. Б. Лавринович. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2025. С. 30–33.
- 36.Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 248 с.
- 37.Приймачок О. І. Експресиви сучасного науково-популярного тексту природничої тематики. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 34. Т. 2. С. 39–45.
- 38.Приймачок О. І. Експресивні засоби сучасного тексту професійного спрямування. *Українська мова в сучасному науковому вимірі*: матеріали II Міжнародної наукової конференції. Луцьк, 2023. С. 153–159.
- 39.Приймачок О. І. Риторика фахового науково-популярного дискурсу (на матеріалі мовознавчої трилогії О. Дубчак). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологія. 2023. № 59. Т. 3. С. 128–131.
- 40.Приймачок О. І. Структура концепту *місто* в сучасному урбаністичному науково-популярному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологія. 2025. № 71. С. 128–131.
- 41.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
- 42.Селігей П. До проблеми комунікативних якостей наукового мовлення. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 11–14.

- 43.Селігей П. Розмовні елементи в науковому мовленні: випадковість чи закономірність? *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 23–30.
- 44.Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посібник. Київ: Академія, 2010. 213 с.
- 45.Соловйов С. Г. Типологічні особливості реклами науково-технічних розробок у сучасній періодиці. *Наукові записки Інституту журналістики*: наук. зб. Київ, 2004. Т. 15. С. 23–29.
- 46.Тлумачний словник української мови
<https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F>
- 47.Тріщук О. В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище: монографія. Київ: НТУУ «КПІ». 2009. 392 с.
- 48.Холявко І. В. Наукова комунікація в руслі прагматичної інтерпретації. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31. № 2. С. 84–89.
- 49.Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ: Радянська школа, 1984. 220 с.
- 50.Четверікова О. Р. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Сер. Філологічні науки*. 2016. Вип. 35. С. 178–183.
- 51.Шевчик К. Ю. Стилiстичні засоби адаптації науково-популярних текстiв та їх переклад українською мовою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2024. № 68. С. 243–246.
- 52.Шелковнікова З. Б. Типологія наративів у мові науки. *Studia linguistica*. 2016. Вип. 9. С. 262–270.
- 53.Шурма С. Г. Поняття наративної стратегії у публіцистичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2016. Вип. 22. С. 205–208.